अंक ६९ सबोधिपटीका

प॰ ५३

सर्वोत्तटी० ॥श्रीगोपीजनवल्लभायनमः॥ ॥प्रवृद्धयत्कृपांभोधिबिंदुरेकोपियंस्फु
रोत्॥मज्जन्न रमाश्चौतपत्तेमतंवंदेअनलप्रभुं॥१॥व्रजपतिनवकेलीभावसर्व
२ स्वरूपः सुललितगतिराधाराधनासक्तचित्तः॥तदुभयपरसलीलानंदसंदोह
पूर्णः स भवतु मम सर्वं विघ्नलेशाः सुवेशः॥२॥यत्कृतं तु यत्कृतेनफलितंस्या
त्स्वमार्गिणः॥तमश्निंतकुमारं च प्रणमाम्येकरूपिणं॥३॥अथप्रथमं श्रीम
दाचार्याणामलौकिकनामानिनिरूपयंतस्तेषांस्वरूपमीहशमलौकिकानं
दरूपमेवेतिस्वीयानां ज्ञापयितुं अलौकिकधर्मगुणं आनंदमात्रस्वरूपं त
त्प्रकृष्यो त्तमं ब्रह्म श्रीमत्प्रभुचरणाःपरममंगलरूपत्वेनस्तुवंति॥प्राकृत रुस्तः
धर्मानाश्रयमिति॥१॥अत्रस्तुतिस्तुस्वीयानामुपरिस्फुरताहशस्वरूपप्राक २

द्धकरणेन महती द्वयोक्तेति ज्ञापनार्थं नन्वयं यन्निर्विघ्नार्थं तत्र कालादीनामपि
विघ्नकर्तृत्वाशक्तेः॥ यतादृशधर्मविशिष्टस्य निगमप्रतिपाद्यत्वनिरूपणादु
र्वकं यद्ब्रह्मलक्षणमुक्तं तदीदृशमेव तदिति ज्ञापितं॥ नन्वन्यैरपि विद्वद्भिरीदृशं
ब्रह्म निगमप्रतिपाद्यत्वेन न कुत्रापि प्रतिपादितं किंतु निर्गुणं निराकारं तत्राह
॥कलिकालेति॥२॥ ननु कलिकालकृतमेवैतदृशज्ञानं तेषां तदन्ययुगेषु सर्वेषा
मेवं ज्ञानं न भविष्यत्येव धर्मरूपत्वात्तदपि नैतावत्पर्यंतं श्रुतं तर्हि भवदुक्तं क
थं प्रमाणमिति चेत्तत्रोच्यते॥ भगवता पूर्वमपि लीलायुगे विशिष्टमीदृशा
मानंदमात्रकरपादमुखोदरादिरूपं स्वस्वरूपं कलिकालादावेव प्रकटीकृ
तं न कृतादियुगेषु तत्र साधनानामेव मुख्यत्वात्तत्साध्यफलस्य पुरुषोत्तम

नवौ०टी० विभूतित्वात्तत्रपुरुषोत्तमस्यफलत्वात्तस्यसाधनासाध्यत्वादित्यनुपपत्तेः॥
यद्यपिमुक्त्यादिफलंतत्रभवतितदप्योदयेस्थानंनमेवेति॥तदास्वलीलास
२ मयेसाक्षात्स्वरूपबलेनैवस्वीयेषुसर्वस्वमाहात्म्यंप्रकटीकृतंनसाधनैरतत्त
स्यकेवलंस्वप्रमेयबलसाध्यत्वात्तदातत्याकथ्याभावात्तेषुकेषामपिनतज्ज्ञा
नं॥सर्वेषांमर्यादामार्गोक्तिसाधनेष्वेवप्रवृत्तत्वात्॥पश्चान्निजंमाहात्म्यंस
र्वस्वप्रादुर्भावसमयेपुनःकृतौसर्वाविषयमम्भूतं॥तेनप्रादुर्भावसमयेए
वतज्ज्ञानंजातंनान्यदेतिसूचितं॥ततश्चारभ्यविदुषामपिमर्यादामार्गोक्तिसंपू
र्णज्ञानिनामपिकलिकालांधकाराच्छन्नदृष्टित्वात्तेषांपूर्वसाधितज्ञानस्या कृष्णः
पिगतत्वात्संप्रत्येतावत्पर्यंतंतस्यपुष्टिरूपस्यतन्माहात्म्यंनुविसर्वाविष २

यमन्वहिति॥ब्रुवीतिपदेनत्वमिस्तुभक्त्यासर्वदाप्राकट्यसमयेतच्चरणसंबंधा
त्मसरसातिष्ठतिअधुनातदभावात्तस्याऽपिमहद्दुःखंसूचितं॥अतएवाचा
र्यप्राकट्येतद्दुःखस्यानिवृत्तत्वाद्भूमिभागमपिमित्यग्रेवक्ष्यति॥एवंसतियद्देवावि
र्भविष्यत्वेवतज्ज्ञानंतत्रापिरूपातिशयेननतद्व्यतिरेकेणेतिभावः॥ननुसर्वे
षामज्ञानंभवतामिदानींकथंज्ञानंतत्राहुः॥दययानिजमाहात्म्यमिति॥३॥
प्रथमंस्वेच्छयैवास्मद्विषयिणीदयाजातातयैवतत्सर्वोक्तंपुष्टिलीलागुण
विशिष्टंनिजमाहात्म्यंवाएषावाणीकथनद्वाराअस्यास्तुप्रकटीकरिष्यस्त
त्स्वरूपानंदमेवदास्यतीत्युर्यदाऽत्रतदामाहात्म्यरूपोत्तमःस्वस्वलीलार
सविशिष्टंआत्मस्वंचागाधिष्ठानरूपंअलौकिकानंदमयाऽग्निरूपंश्रीमदाचा

यत्स्वरूपं प्रकटं च कारायतः सर्वज्ञः स्वहृत्तां हरिः ॥ एतेनाचार्यस्वरूपबलेनैव त
दुक्तार्थज्ञाने ईदृशीलालसविशिष्टमेव ब्रजजनानां दितिसर्वमाहात्म्यज्ञानमस्मा

कं जातमिति भावः ॥ ननु युष्माकं ज्ञानं जातमेव पुनस्तन्नामकथने को दोषस्तत्रा
ह ॥ तदुक्तमपि दुर्बोधमिति ॥ ४ ॥ अस्माकं ज्ञानेपि तदुक्तं सर्वेषां स्वीयानां यथात
स्याद्भावसमयेपि सुबोधं भवेत् तदर्थं नित्यं प्रवक्ष्यामि ॥ कथने प्रकर्षेण यादृशा
मेव स्वरूपं तादृशमेवैतत्स्वरूपकथने ज्ञातं भवतीति तज्ज्ञानेन तदुक्तं सुबोधि
न्यादि किं सुबोधं भवेदित्युक्त्या स्वरूपमपि तदुक्तरसभावात्मकमेवेति भावः स्व
यंते ॥ ननु सुबोधं भवतीति कथं ज्ञायते प्रतिबंधकस्य विद्यमानत्वात्तत्राह ॥ कृष्णः
म्रविलाघहत ॥ एतेन यथा स्वरूपं प्रतिबंधनिवर्त्तकं फलदायकं तथेदमपि

श्रवणपाठेनतत्रनामोक्तधर्मविशिष्टाचार्यस्वरूपज्ञानेनतदुक्ते सम्यक्ज्ञाते
सतिसाक्षात्फलदायकंनविष्यत्येतिभावःसूचितः॥ ननुकथनप्रयोजनंफल
सहितंभवतोक्तंपरंतुएतद्दृष्टाकःकस्याधिष्ठातायेनफलंदातुंशक्नोतीतितत्रा
ह॥ ऋषिरग्निकुमारस्त्विति॥ ५॥ अग्निकुमारस्यऋषित्वस्यायंभावः॥ यथापू
र्वमग्निकुमारैःकात्यायनिमहाभागइतिसर्वज्ञातःपुष्टिमार्गीयोमंत्रःप्रकटितः
तद्रूपेणशीघ्रंफलमपिप्राप्तंतथाधुनाअग्निकुमारस्वरूपस्यात्मनैवस्वात्मने
वप्रभुणापुष्टिमार्गीयमंत्ररूपमिदंस्तोत्रंप्रकटीकृतं॥ यथातन्मंत्रस्तैरेवप्र
कटितस्तैरेवतत्फलमपितदैवानुभूतंतथाधुनातद्रूपैःश्रीमत्प्रभुभिरेवप्रक
टितमेतैरेवानुभूतमपि॥ किंच॥ यथाव्रजजनेनित्यंतास्तद्भावेनतदात्मकत

सर्वो०टी०

८ यातच्छीलानुरंजितं भगवंतं साक्षात् मिलितमिलितमिव मन्यमाना जाता इत्यवांतर
फलमभूत्तेषां पश्चात्पुनः प्रसन्नो भूत्वा व्रतपसक्तत्रैवागत्य वस्त्रादिहरणेन पु
नस्तद्दानेन स्वकरस्पर्शादिजनितसंबंधानुभवरूपं परमफलं दत्तवांस्ततो मये
मां रंस्यथेति वरदानेन साक्षात्संबंधरूपं संपूर्णं फलमग्रे रासानुभवयोग्यसमये
दत्तवान् ॥ तथाऽधुनाप्यलद्दाग्निकुमाराणामपि यथायथाऽचार्यस्वरूपमनुभू
तं भवति तथा तथा तन्नामनिरूपणे तन्नामार्थविचारे ताद्दशोत्कटभावेन तदा
त्मकतया तच्छीलाविशिष्टाचार्यस्वरूपानुभवरूपं तद्रूपमेवावांतरफलमभू
त्ततः साक्षात्संबंधरूपं फलमनन्नभूदत एवैतत्स्तोत्ररूपमंत्रजपानंतरं प्रसि रूल:
द्धवत्कारेण कुल्लाधरामृतास्वादसिद्धिः फलं वक्ष्यंतीत्येतत्सर्वमग्निकुमार ८

स्पष्टःषित्वनिरूपणेनज्ञापितंभवति॥ अतएवाग्रेफलकथनानंतरंअग्रेनसंज्ञा
यइतिस्यानुभूतत्वेनैवोक्तं॥ ऋषिंनिरूप्यछंदआह॥ नाम्नांछंदस्तुजगती
जगतीछंदोनाम। असावितितदुक्तमपिडबोधमित्युपक्रमादारभ्यइत्यानंद
निधेःप्रोक्तमित्यंतंयत्छंदस्तदसौजगती। तदुक्तंसंतुष्टादशाक्षरंजगतीछंद
इतिपिंगलव्याख्याता। तत्संख्ययातदुक्तमपीत्युपक्रमादित्यानंदनिधेःप्रोक्त
मित्यंतंतत्पूर्णंभवति। ननुयद्दिग्निकुमारोक्तपुष्टिमार्गीयतन्मंत्ररूपत्वमेवै
तत्स्तोत्रस्यतदातन्मंत्रएवाधुनापिकथंनोपदिष्टः किमेतस्यकथनेप्रयोज
नमितिचेत्तत्राह॥ श्रीकृष्णास्यंदेवतांचेति। अयंभावः। पूर्वंभगवान्स्वयं
निरोधंकृत्वापिफलंकात्यायनीद्वारादत्तवानितितदातन्मंत्रेणतत्स्वरूप

नवैष्णटी० ज्ञानात्तेषांफलमभूत्।अधुनास्यएवभगवान्श्रीकृष्णास्यरूपाचार्यद्वारापुष्टि
मार्गंप्रकटीकृत्यफलंदातुमिच्छतितत्पुष्टिमार्गाधिष्ठातृरूपाचार्यस्वरूपज्ञानं
५ विनानभवति।अतएवतत्स्तोत्रेश्रीकृष्णास्यस्यैवदेवतात्वेननिरूपणेनतदधिष्ठा
तृस्वरूपज्ञानात्तत्पूर्वैःकिंफलंभवतीतिमंत्ररूपत्वेनास्पष्टयुपदेशः।तन्मंत्रे
णचैतत्स्वरूपज्ञानाभावात्फलंनसिध्येदित्यनुपदेशश्चेतिपूर्वपक्षानवसरः।
अस्यबीजादिकंस्पष्टमेव।विनियोगोभक्तियोगप्रतिबंधविनाशने।।कृष्णाध
रामृतास्वादसिद्धिरत्रनसंशयः।।१।।अतःपरंयथायथाश्रीमहाचार्यनामा
निस्वयमनुभूतानितथातथानिरूपयंति।।आनंदःपरमानंदःश्रीकृष्णास्यं कृष्ण:
कृपानिधिः।।दैवोद्धारप्रयत्नात्मास्मृतिमात्रार्त्तिनाशनः।।१।।अत्रप्रथमंश्रा ५

कृतधर्मानाश्रयेत्युक्तंधर्मविशिष्टश्रीमदाचार्यस्वरूपदर्शनात्केवलानंदस्वरू
पानुभवानंदइत्युक्तंपश्चात्तद्दययेतिश्लोकेस्वस्यतत्क्रमदानार्थमेवलीलावि
शिष्टस्वरूपोत्तमास्यप्राकट्यस्योक्तत्वेनलीलाविशिष्टानंदानुभवात्परमानं
दइत्युक्तं।परमउत्कृष्टोयश्चानंदस्तद्रूपः।परस्मिन्नमानांलक्ष्मीणामानंदोये
नतद्रूपोवा।ननुयेनलक्ष्म्यानंदोपिपरस्मिन्भवतिसचानंदःकीदृशस्तस्य
चतद्रूपत्वंकथंज्ञायतेतत्राहुः।।श्रीकृष्णास्यश्रीयुक्तकमलपदेनभक्तसहि
तलीलारसविविधगद्गदभाववत्त्वमुच्यते।।तेनयथालीलायांउच्छलितविविध
रसभावाब्धिकल्पितपरमप्रेमास्पदश्रीमत्प्राणप्रियाप्रवृत्तांगसंगपरमानंद
सुधाब्धिपूरणांतरणोद्भवदनिर्वचनीययत्किंचिदद्भुतरसुस्मिताभरणांतिम

सर्वो०टी०

६

नोहरं श्रीकृष्णाख्यं भवतीत्यनेन स एवानंदो ऽन्वयोमित॥ श्रीमदाचार्याणां तु तादृशा
स्वरूपत्वेन तादृग्रासकर्तृधर्मप्रभृमामाहितं स्वरूपं स्वस्यानुभूतं भवतीति पूर्वं परमा
नंद इत्युक्त्वा अग्रे तज्ज्ञापकं श्रीकृष्णाख्यमिति नामोक्तमेतेन तद्रूपत्वमपि बोधितम्
॥ यद्वा प्राकृतधर्मानाश्रयमिति॥ अत्रैवं प्रतिभाति॥ आदौ आनंदः परमानंदः
मध्ये रासस्थीभावपूरितविग्रहः तल्लीलाप्रेमपूरितः अंते चैत्यानंदनिधिः प्रोक्तमि
त्यादि वक्ष्यमाणनामभिः श्रीमदाचार्याणां केवलरसात्मकभावस्वरूपत्वं निरूपि
तं॥ स भावस्तु भगवत्स्वरूपात्मक एवेति तादृशा एव मंगलाष्टके उक्त इति तथा नि
रूप्यते॥ प्राकृतेति॥ साक्षात्पुरुषोत्तमस्वरूपं तु द्विधा लोकवेदप्रसिद्धं तद्दती रूक्षः
तं च॥ तत्र सर्वस्यात्मारामत्वव्यापकत्वादयो धर्माः प्रकृतिरन्यादिकृतिः॥ द्विती

६

यस्परमात्मकधर्मोऽस्वप्रकृतिरन्यव्यापकत्वादयो विकृतिः॥ एवं सति प्राकृतधर्मा
व्यापकत्वादयस्तेषामनाश्रयं तद्रहितमित्यर्थः॥ तथा सति निर्धर्मकत्वमाशंक्य
परिहरंति॥ अप्राकृतेति॥ रसात्मका लौकिक निखिलधर्मरूपमिति भावः॥ एवं
निरूपणेन प्रमाणं निगमप्रतिपाद्यमिति॥ नितरां गमयति भगवंतं प्रापयतीति ता
दृशो वेदात्मको वेणुः तेन प्रतिपाद्यं वदोपीडेति श्लोके कलेवराद्यधर्मरूपत्वेन
विहृतं॥ अतएव स्वरूपं केवलरसात्मकभावरूपं नाट्यधारायद्दंतरनुभूतं तदे
यद्वहिरनुभावार्थं हि स्यात् प्रकटं प्राकृतिष्वाजातं स्वभावानुरूपाकारसंवि
तमाविर्भूतमित्यर्थः॥ तादृशमपि महद्ग्विपर्यीभूतमिति परमानंद भरेणास्तो
मीत्युक्तं एवं सति निःप्रत्यूहं स्तोत्रनिरूपणमपि जातमिति भावः॥ ननु ईदृग्विध

सर्वो०टी०
मेतावत्पर्यंतंनकेनापिनिरूपितंतत्राह॥ कलिकालेति॥ एवमनिरूपणे हेतुरुक्त
ःतर्हिभवतांकथंज्ञानंजातमितिचेत्तत्राह॥ दययेति॥ यद्यपीदानींतन्माहात्म्यंमा
७ दृशामपिनज्ञानविषयंतथापिप्रभोःसहजकारुणिकत्वेनमयिदयाजातातया
कृत्वानिजंयत्तत्स्वात्मकीयंमाहात्म्यंपुष्टिपुष्टिमार्गीयंवह्निपीडोक्तवाक्यार्थरूपं
वाप्यपाप्तास्याद्याधिदैविकरसात्मकानंदरूपयाप्रकटीकरिष्यतिः॥ यथावे
णुधारास्वभोगयोग्यास्तुतथानामात्मकस्वीयैवतत्प्रकटीकरिष्यत्याधिदैवि
कदेवताप्रेरणाभावेसासकार्यकरणाक्षमाननैवेदितिसासंप्राकट्येतिंचका
र॥ यथास्वास्यारविंदोद्गतवेणुनादामृतंस्वप्रवेशमात्रेणसर्वेषांप्राकृतध कृष्ण॥
र्मनिवृत्तिपूर्वकंभगवदीयत्वंसंपाद्यस्वास्यात्स्वरूपानुभवंनाहएवचका ७

र ॥ तथा साक्षान्निजात्मस्वरूपश्रीमदाचार्योक्तिवाक्यामृतादरात्सुधारूपैव समाप्यपर्य
संयुक्तैवेति पूर्वं सा स्वप्रवेशमात्रेण संघातप्राकृतधर्मनिवृत्त्या सर्वेषां भगवदी
यत्वं संपाद्य वदर्थपिंडीकृतवाक्यार्थरूपस्वरूपानुभवमपि कारयतीति भावः ॥ अत
एवं अंगीकृत्यैवेति नामोक्तं ॥ एतत्सर्वं गावश्च कृष्णमुखेत्यत्र स्पष्टं मंगतवं ॥ अत
एव स्वानुभवद्योतकत्वेन स्वं वंशे स्थापितमिति नामोक्तं ॥ अत्र मयीति पदं कं वोक्तं
यद्यपि न तथापि अन्यार्थमीदृग्विधप्राकट्यं न संभवतीति मध्याहारकरणं यु
क्तमेव ॥ न च दैवोद्धारप्रयत्नात्मेति नामोक्त्या सर्वेषामेवार्थे समाहात्म्यप्राक
ट्यं कृतमिति वाच्यं ॥ एवमुक्ते सर्वेषामेतत्स्वरूपज्ञानं सर्वेषां मंत्ररूपतन्नामह
त्त्वं स्यात् न त्वेकस्यैवाग्निकुमारस्येत्यन्यथानुपपत्त्याग्निस्ववंशे स्थापितात्र।

सर्वे॰टी॰ षेत्युपपत्त्याश्च तथाकृत इति सर्वमुपपन्नं ॥ एवं स्वस्य तज्ज्ञानप्रकारः उक्तः ॥ अन्येषां
स्वकीयानां केषांचिद्भगवतां कृतपुण्यपुंजानां तद्दर्शकानां स्वायां तत्कथं भवेदिति तत्सा
८ धनमाह ॥ तदुक्तमपीति ॥ यथापूर्वं तत्कूजितश्रवणेन वर्णनेक्रियमाणेन तत्क
रणे स्वसमर्था जाताः ॥ पश्चात्स्वगुणसाक्षात्संबंधिनः स्वस्वरूपं ज्ञापितेन तदनुभवे
संपन्ने वर्णनं भवतु तत्तथा तदुक्तं सुधारूपमपि दुर्बोधं न स्वतो ज्ञातुं शक्यं तज्ज्ञापि
तमेव ज्ञातं भवेदिति ॥ यथा सुबोधं भवेत् तथा तन्नामाष्टोत्तरशतं वक्ष्यामि तत्रा
पि प्रकर्षेण यथा स्वरूपानुभवो भवति ॥ एतेन एतन्नामार्थविचारे श्रीमदाचार्य
स्वरूपज्ञानेन तत्स्वरूपस्य श्रीभागवतप्रतिपाद्यभावरूपत्वात् तदुक्तं सर्वं सुबो कृष्ण:
धं भविष्यतीति सूचितं ॥ ननु प्रतिबंधके प्रसक्ते कथं तदनुभवो भविष्यतीति ८

तत्राङ्कः॥ अखिलाघहृद्दिति॥ अविद्यानिवृत्त्या प्रपंचविस्मृतिपूर्वकं भगवद्दासत्वं।
भगवदीयत्वं संपाद्य स्वरूपानुभवं कारयतीति भावः॥ यद्वाहरिस्त्याहीनां॥ अग्रे
पुनः फलदशायां साक्षात्स्वरूपसुधासंबंधो भविष्यति॥ इदानीं तदधिकारसं
पत्त्यर्थमंतरेव तदुक्तसुधासंबंधेन तदनुभव इति सुष्टूक्तं तया॥ एतदेवोक्तं वद
पडिति श्लोकविवरणं ते अयं पुनरीति॥ अत एवैतत्सर्वाभिप्रायद्योतकमेवाग्रे
ऋषिदेवताबीजादिकं निरूपयंति॥ तत्र प्रथमेतन्नाम्नां मंत्ररूपत्वादग्निकुमारा
णामेतद्दृष्टत्वात्तेषामेव ऋषित्वं निरूपयंति॥ ऋषिरग्निकुमारास्त्विति॥ अत्राग्नि
कुमारपदेन स्वस्वरूपमपि ज्ञापितं॥ नहि अग्नेरुत्पन्नः दृश्यत्वेन दृष्टोप्यग्नि
र्न भवतीति॥ न च जले तद्रूपत्वाऽदर्शनान्नैवमिति वाच्यं॥ कार्यकारणयोरेक

सर्वो०टी० जातीयत्वनियमात् ॥ अन्यथा रसेनतायासंभवः स्यात् ॥ अनन्तजलस्यापि रसरूपता
दृष्टेः रसात्मकत्वं स्मर्यते ॥ रसात्मकानंदमयाग्निरूपत्वं निरूपितं ॥ अत एव कस्यानंदैक
२५ स्वरूपात्वसंबंधिभूयदर्शनत्वकृष्णसेवारमाग्निरित्युक्तं ॥ तत्रापि तापरूपोग्निरस्त्येवे
तिदीपाग्निदृष्टांतो युक्तः स्वप्नेताद्दृशो स्वरूपेकस्पविदन्यथाबुद्धिभ्रमेत्सभ्रांत एवेति
भावः ॥ अग्नेर्दृष्टप्रापकत्वेन जगती छंदः प्रशस्तमिति तदेवोक्तं ॥ सुबोधिन्यादुक्त
भावात्मकत्वेन साक्षात्फलरूपत्वात् तन्नदास्यमेवं देवता क्रान्तत्वेन त्वप्रसादेन फलां
तरं भविष्यतीति ॥ एतद्देवोक्तमस्त्वेवं तात्फलमिति ॥ परमकाष्ठापन्नमहाफला
दित्संयेवं कृतवानिति महाकारुणिकत्वसर्वकरणासमर्थत्वधर्मसहितः प्रभु कृष्णः
बीजं निरूपितं ॥ अतएव विनियोगोपि सा साक्षाद्भक्तिहृदय मुखारविंद संयोगेये — २५

प्रतिबंधकाः सकलेंद्रियनिष्ठप्राकृतधर्मास्तियां विना ज्ञाने प्रोक्ताः॥ एवंसतिह्यर्वं
श्रीमहाचार्यस्वरूपं तदुक्ताज्ञाननिवृत्तौ विनियोगस्तज्ज्ञाने जाते सकलेंद्रियप्रा
कृतधर्मविनाज्ञाने विनियोगः॥ पश्चात्तदुक्तमहार्थानामेतन्नाम्नां स्वरूपला
भमेयोः सुधारूपलालस्यैकं तत्रत्यानेनांतः साक्षात्स्वरूपप्राकट्यैकफलं सिद्धमि
त्यग्रे कृष्णाधरामृतनाम्नाहसिद्धिरेव फलं निरूपितं॥ अत एव अत्रेति पदमुक्तं
नत्वस्येति प्रभुहृदयविजृंभितमवगतं भवतीति सर्वमवदातं॥ अतः परं यथा
नुभवं नामानि निरूपयंति॥ तत्रानंदः परमानंदः श्रीकृष्णास्यमित्येतन्नामत्र
यस्य पुरः स्फूर्तिकार्यैः पूर्वं निरूपितः॥ इदानीं भावांतरेणापि तद्रूपमुच्यते॥
यद्वा॥ श्रीमद्वृंदावनेंद्रप्रकटितेति श्लोकोक्तरूपाणां श्रीमहाचार्याणां न

ममस्वरूपविचारेव्रजरत्नात्मकसीमंतिनीमनोरथपूरणार्थंप्रकटितकोटिकंदर्पाधि
कलावण्यैकधुरसात्मकत्वात्स्वाच्छ्रीमद्भगवत्स्वरूपानंदरूपत्वेनानुभवादानंदएव

नामोक्तं।।अनेनमंत्रेणोक्तानंदनंदरूपत्वमुक्तं।।अग्रेविप्रयोगदशायांभगवति
तादृशस्वरूपेणांतःप्रविष्टेसतितासामतिप्रचुरभावेनांतःसाक्षाल्लीलासहिते
प्रकटेसतिस्वामिनीनांपूर्वतोप्यपूर्वतरकोटिगुणिताधिकपरमानंदानुभवात्स्त्री
मद्भावार्याणांस्फूर्जद्रासादिलीलामृतेतदुक्तरूपस्वामिनीभावरूपत्वेनपरमानं
दानुभवात्परमानंदइत्युक्तं।अतएवजलधिभराक्रांतसर्वरूपत्वमुक्तं।।विप्रयो
गएवचतथात्वात्।एवंसत्याविर्भूतसाक्षात्स्वरूपानंदादंतस्ततोपिकोटिगु कल्ल:
णिताधिकलावण्यरूपप्राकट्येनकोटिगुणितपरमानंदानुभवाद्यंतरंतु

परं फलमित्युक्तं श्रीमदाचार्यचरणैः॥ अत एव भ्रमरगीते आविर्भूतेन सद्वियो
गस्तु हितकारीत्युक्तं। अतः कोटिगुणाधिक परमानंदरूपे रासे संप्रयुक्तत्वात्। ए
कवार प्राकट्ये ईदृग्भावः पुनरीदृग्विध प्राकट्ये तदनंतरं तद्वियोगेन सर्वदा हृदय
वस्थापादितमित्युक्तं॥ तादृग्तापविप्रयोगतापस्यात्मनिष्ठत्वात्। एतेन उभयरसा
त्मकस्वरूपत्वमुक्तं॥ नन्वेतादृशस्वरूपं कथं ज्ञातं भवति तत्राहुः॥ श्रीकृष्णास्यमि
ति॥ यदा संयोगरसात्मकमास्यं भवति तदा तादृशानंदरूपत्वं श्रीमदाचार्याणां
स्फुटमेव ज्ञातं भवति। यदा विप्रयोगरसात्मकं भवति तदा तत्तादृशपरमा
नंदानुभवात् बहिस्तदनुरूप चेष्टया परमानंदरूपत्वमिति तथा भवति॥ किं
च॥ स्फुरदिति तत्र आक्रांतेः उभयात्मकत्वात् सर्वदा परमानंदरूपत्वमेवास्य।

सर्वो॰टी॰ र्याणां यद्यपि तथापि सर्वदांतःप्राकट्ये अंतरेव च संयोगे संयोगलीलाप्यनिर्वचनीया
ऽपूर्व तिरकोटिगुणिताधिकपरमानंदरूपैवाऽनुभूता भवति अतोपि परमानंदरू
२२ पत्वंमितितथानामोक्तमिति भावः ॥ श्रीमदाचार्यचरणैरप्युर्मेधनमरूपं ॥ अन
र्घ्यभावरत्नानि प्राप्यंते तेन तद्धिरं ॥ १ ॥ अत एवैतादृशस्वरूपज्ञानपूर्वकं तदेक
मनसाजपकरणस्य फलं श्रीकृष्णाश्रयेप्युक्तं ॥ आसक्तिभ्रमरन्यायेन यथा भ्र
मरध्यानेन भ्रमभ्रमरीत्वं यथा पुनर्मधुपानादिकं करोति तथायं तदास्यरूपध्याने
नैतादृशरसात्मकीभूय पुनर्रसपानं करोतीति भावः ॥ अन्यथाचार्याणां तन्निमि
रूपत्वाभावे तन्नाम्नां तद्दानसामर्थ्यमपि न भवेदिति ॥ एवं सति ईदृशस्वरूपपरमा कृष्णः
नंदस्वरूपज्ञापनार्थमेवोक्तं श्रीकृष्णस्यमिति ॥ ननु एतादृशामलौकिकम
२२

तिष्ठर्ल्लन मन्येषां मनसापिध्यातुमशक्यं तद्भवता कथं ज्ञेयमनुभूतं च कथं वा तेज्ञा
पितमनुभवितं च तत्राह ॥ कृपानिधिः । अनिर्वचनीयनिरवधिकृपासमुद्रः । अ
यमाशयः । अपारत्नलनिधिः समुद्रः । तत्रागाधे ये केचिन्मज्जंति ते रेव यत्किंचिदपि
भगवदिच्छया रत्नं प्राप्यते न सर्वैः ॥ तथात्रापि तच्चरणागतैस्तत्कृपयाज्ञापनेन
तत्स्वरूपमस्माभिरेव ज्ञायतेऽनुभूयते च नान्यैरिति स्वज्ञानेहेतुरुक्तः । किंचासमनु
प्राकृतसमुद्रः अयमलौकिकः । तत्र भगवदिच्छया दृष्टाऽदृष्टादृश्यो नियामकाः
स्वयमतंत्रः हीनो ॥ अयं तु स्वयमेव सर्वनियामकः ॥ स्वतंत्रः समुद्ररूपः तेन यः क
श्चिच्चरणागतो भवेत्तं कृपया दृष्टात्येव किंचित् ॥ परं तु तादृशाप्रकारकस्व
रूपानुभवरूपनिधिस्तु स्वात्मन एव दत्तो नान्यस्मै इति ज्ञापनायोक्तं कृपा

सर्वो॰टी॰ यानिधिरिति॥इदंतुतदनुभवजनितसंतोषाज्जावचोद्रेकमित्यनुमीयते॥एवंता
दृशदुर्लभतमनिधिदानेनातिश्लाघितरूपासमुद्रत्वंसूचितं॥ननुभवतांतुतादृशा
२२ दुर्लभतममपिदत्तमन्येभ्योपिकिंचिदपिदीयतेवानवातत्राह॥दैवेति॥दैवानां
उद्धारेयानिप्रयत्नानितत्स्वरूपः॥अत्रेदंप्रतिभाति॥दैवानांअंगीकारस्तुमर्या
दापुष्टिभेदेनद्विधा॥येमर्यादायामंगीकृतास्तेषांमर्यादामार्गोक्तसाधनहीना
ना।भगवत्स्वबलेनैवसर्वसाधनानिसंपाद्यतेषांयथाफलंभवेत्तत्प्रयत्नस्वरूपः॥अ
तएवाग्रेवक्ष्यंति॥स्वदासार्थकृताशेषसाधन इति॥स्वस्यैवतत्करणमिति।
तेनैतच्छरणागमनेकृपयातत्करणेतेषांशीघ्रंफलंभवेत्नान्यथेतितदेवक कृत्यः
तव्यंनान्यत्तेनैवसाक्षाद्वारसिद्धस्तत्रैवसाधनानांसिद्धत्वाद्येतिभावः॥येपुष्टौ २२

गीकृतास्तेषामुद्धारस्तु साक्षाद्भगवत्संबंधरूपस्तत्रयेष्वयत्नरूपालीलारससंबं
धेन उत्कृष्टभावाः सर्वात्मभावादयस्तदात्मकस्तत्स्वरूपः। एतेन पुष्टिमार्गीयाणा
मपि एतच्छरणागमनेनैव तदीयकृपया माहात्म्यभावो देयेतत्फलं भवति नान्यसा
धनैरित्येतद्भयार्थमस्य वर्णनामोक्तं देवोद्धारेति॥ तद्भक्तं प्रयोगवेषेऽतिवक्ष्यमा
णके॥ यद्वा॥ मर्यादामार्गे मुक्तिरेव फलं नान्यत्॥ अंगीकृतेष्वाचार्यांगीकृतानां म
र्यादामार्गीयाणां पुष्टिफलं भवति। तद्यथा॥ पूर्वं मर्यादामार्गीयजीवाः स्वमार्ग
फलरूपे ब्रह्मानंदमनुभूय भगवति सायुज्यं प्राप्नुवंति पुनश्चैतान्पुष्टिफलं
दातुमिच्छति तदा ब्रह्मानंदादुद्धृत्य भजनानंदमनुभावयति प्रभुः सन्तु एतच्छ
रणागमनेनैतत्कृपयैव भवति नान्यथेत्यपि ज्ञापितमेतन्नाम्ना॥ एवं सति प

दसंबंधस्तु । दैवानामुद्धारः साक्षाद्ब्रह्मानंदसमुद्भातस्य प्रयत्नेप्यंतःकरणं यस्ये
ति ॥ यथा दैवानां पुष्टिमार्गीयफलं भवति तत्प्रयत्नवान्निरंतरं प्रयत्नशीलः ।
२३ अनेन भगवतस्तु मर्यादायामेवांगीकारोभिप्रेतस्तथापि केवलपुष्टिमार्गप्रव
र्तकत्वेन तदधिष्ठातृत्वेन च श्रीमहाचार्याणां तदंगीकृते कृपया भगवानपि त
त्फलं ददातीय तस्तेषु स्वप्रकटितत्वेन पक्षपातो भगवतः ॥ तेनैतत्प्रयत्नंवि
नानैतत्फलसिद्धिरिति ज्ञापितं ॥ ननु एते भगवदनभिप्रेतं कथं कुर्वंतीति चेन्न ।
सत्यं परं तु यत्र भगवद्ज्ञाभिमुख्यस्तत्रैवाचार्याणां कृपा न सर्वत्रेति तत्फलं निरस्तं ।
एतेनैतदभिप्रायेपिनैतत्कृपाव्यतिरेकेणाफलं भवेदेतदर्थमिव प्राकट्यस्या कृल:
नुरोधादिति ज्ञापितं ॥ तदुक्तं वल्लभाष्टके ॥ नाविर्भूयाद्दिति ॥ ननु एतच्छ्रर

णागतेएतत्कृपयाताहृग्भावोदयेनप्रभुराज्ञाधीश्वरवदनदिदृक्षार्त्तिर्जाये
तत्पुनःसाकदाकथंवानरपेतत्राहुः॥स्मृतिमात्रार्त्तिनाशनः॥आचार्याणांभ
क्तविषयिणीयास्मृतिःस्वमनसिप्रभोरप्येवातन्मात्रेणैवसाक्षात्संबंधरूपांतां
नाशयंति॥एतेनैतत्स्मृतिमात्रेणसाक्षात्संबंधरूपंफलंभवत्येवेतिनिःसंदि
ग्धत्वज्ञापनायमात्रपदंदत्तं॥एवंसतिश्चार्त्तिश्चेत्फलेविलंबोनास्तीत्यपिसू
चितंभवति॥ननुशरणागतेपिभावोदयेसतीदंभवेत्इत्युक्तंसएवकेनप्र
कारेणभवेत्जातेवाफलसंबंधपर्यंतंकेनप्रकारेणातिष्ठेद्येनेतरस्यासंगेन
प्रतिबंधोनभवेतत्राहुः॥श्रीभागवतगूढार्थप्रकाशनपरायणः॥साका
रब्रह्मवादैकस्थापकोवेदपारगः॥८॥श्रीभागवतेयेगूढार्थाःपुष्टिप्र

सर्वो०टी० लसंबंधिनोलीलारसभावास्तास्तत्काशनेपरायणास्तदेकनिष्ठाःनिरंतरंस्वीयानामर्थे
तद्भावाबद्धिःकथनेनप्रकाश्यंतइतिभावः।एतेनयेयेभावालीलासंबंधिनोनि
२५ रूपिताःतच्छ्रवणेनतत्कथासमयात्तद्भावोदयःततस्तद्व्यतिरेकेणसर्वत्राऽरुच्याफ
लप्रतिबंधकत्वाऽनामत्वस्फूर्तिःतदानंतत्सर्वत्यागेनफलसंबंधाभावजनितात्तापावि
विधलीलारसभावभावनयातत्तद्भगवद्विशिष्टलीलानुसंधानेननिरंतंतद्विरहानु
भवंकुर्वन्निकेवलस्वरूपात्मकःसंश्लिष्टेत।एवंतिष्ठतःफलप्रतिबंधोनभवेदिति
ज्ञापितं॥किंच॥श्रीभागवतोक्तभावकथनेनैतन्मार्गप्रमाणत्वमप्युक्तं॥न
नुश्यद्यवधिईदृग्गुणविशिष्टंब्रह्मेतिकेनापिननिरूपितं॥यत्रावतारस्वरू कृष्णः
पादिर्हश्यतेतत्रसगुणत्वमेवप्रतिपादितंनतत्कथमीदृशोऽसाधारणब्रह्मेतितस्य २५

फलत्वमपिइत्युच्यतेतत्राह ।। साकारेति ।। ईदृग्गुणविशिष्टमेवसाकारब्रह्मेतिमु
ख्यतयास्थापकः अक्षरंतदधिष्ठानं ।। ननुकेनप्रमाणेनउच्यतेतत्राह ।। वेद
पारगः ।। तादृशंब्रह्मयतोवाचोनिवर्तंते । इतिश्रुत्याश्रुत्यगम्यत्वात्तदंतगतं
नास्तिकिंतुतत्पारंगतमित्यवगम्यते ।। अतःआचार्याअपिवाक्पतिसेनवेदपा
रंगतास्तद्रूपायवेतियादृशंब्रह्मतादृशमेवप्रतिपादितं ।। नहिकस्यचित्स्वस्व
रूपकथनेअन्यप्रमाणादिकमपेक्षितंभवति ।। यद्वा ।। एतएवसमस्तवेदार्थ
पारंगतायतस्तत्रानंदमात्राकारत्वमेवप्रतिपादितमेभिरपितथैवप्रतिपादि
तमितिश्रुतिःप्रमाणमुक्तं ।। अन्येषामेतादृशस्वरूपाज्ञानादेवपारंगतत्वम
पिनास्तीतिसूचितं ।। किंच । यत्रसर्वप्रपंचस्यैवब्रह्मरूपत्वंप्रतिपादितंतत्रमा

सर्वो०टी० स्वात्मरूपोत्तमेपूर्णेब्रह्मणिएकरसेज्ञानंदमात्राकारेकिंवक्तव्यमितिभावोपिसूचि
तः॥ननुप्रपंचस्यब्रह्मत्वंकथमुच्यतेमायिकत्वात्तत्राह॥मायावादनिराकर्त्तास
२५ र्ववादनिरासकृत्॥भक्तिमार्गाब्जमार्त्तंडस्त्रीशूद्राद्युद्धृतिक्षमः॥२४॥मायावादंनि
राकृत्यप्रपंचस्यब्रह्मात्मकत्वंस्थापितंश्रुतिबलेन॥ननुअन्यवादिनएवदूषयेयुस्त
त्राह॥सर्ववादनिरासकृत्॥एतेनवादेनसर्ववादिनांनिरासंकृतास्थापितमि
तिनकस्यापिदूषणावसरःश्रुतिसिद्धत्वात्॥एवंसतिएतन्नाम्नासर्वेषामेव
एतत्स्वरूपाज्ञानंतत्तमतसाधनासाध्यत्वंचोक्तं॥ननुतर्हिकेनमार्गेणज्ञायते
प्राप्यतेचेतितत्राह॥भक्तिमार्गेति॥भक्तिरेवमार्गस्तद्वारासेव्यंपदअंबुजंप्रभु रूह्नः
चरणसरोजंतत्प्रकाशकः॥अनेनमार्गेणज्ञायतेप्राप्यतेचायमर्थोमार्त्तंडः २५

मार्गत्रयोः प्रकाशकः मार्गप्रकाशो मतिलोकात्त्रमसुखमनुभवंति॥ तत्रापि
नकेवलमममस्य किंतु अतिमरसमधुरमिसमीरलीलाचलदमलनवपल्लवतरु
गणेन समंततोरमणीयस्य निजनिजरसभावविवशाविर्हितविविधरतिकेलि
कलहंसीकुलसंगरुचिरस्य पद्मपतयानेत्रोत्सवस्य रसालतया मधुरस्येत
द्दसोद्बोधकस्य पमरोवरोत्तमस्यापि॥ तथा श्रीमदाचार्यप्राकट्येन भक्तिमार्गप्र
काशः तत्रापि नकेवलं किंतु नाद्दशारसरूपस्य माहात्म्यमोः स्वरूपानुभवस्यापि
॥ एवमेव तन्मार्गो भक्तिप्रकाशकनिष्ठया साक्षात्स्वरूपानंदद्वयो भवेदिति भक्ति
मार्गमर्यादा॥ यद्वा॥ भक्तिमार्गरूपमेव पद्मं तत्प्रकाशकः॥ लोके मार्गो भि
न्नः अर्जं भिन्नं॥ अत्र मार्गस्यैवाब्जत्वनिरूपणेन भक्तिरूपचरणमेवाब्जं स्फुवि

सर्वो०टी० तं॥ मार्गपदेन मार्गो यथाज्ञातः सन् गमनेनेष्टप्रापकस्तथेदमपि पुष्टिमार्गस्त्वयं
साक्षात्पुरुषोत्तमप्रापकमिति ज्ञापितं॥ तथैव मार्तंडः प्रकाशकः स्वस्य सकल
२६ मार्गप्रकाशकः यत्र तस्यापि न गतिस्तत्प्रकाशकः अनेन श्रीमदाचार्यरूपस्यैव त
त्सान्निध्येनैवांगीकृतभक्तस्य हृदये तादृशारसरूपनरसारविंदप्रकाशो भव
तीति भावः सूचितः॥ यद्वा॥ भक्तिपदेन स्नेहरूपा उक्ता॥ अत्र पदेन यानि यानि तद्रू
पमेयान्यंगानि सारसशोधकानि। अथवा प्रनोः पश्चापि यानि रसशोधकान्य
वेणितानि सर्वाणि ज्ञेयानि॥ अनेन मार्गद्वारा कोटिकंदर्पलावण्यस्यापरम
मधुरिमनिधानस्य स्वरूपस्य प्रकाशो भवति। तादृशास्नेहासक्त्या हृतः
तन्मयता सर्वत्र भवति नेतरनावगंधतापीति सूचितं॥ यद्यपि तत्प्रकाशो २६

नान्यप्रकारकः। यथा मार्तंडस्तापकस्तथाऽत्र सर्वात्मभावजनितसाक्षात्स्वरूपसं
बंधाभावान्नेतीयेन तापकः। किंच यथा यथा मार्तंडप्रकाशस्तथा तथा तापाधि
क्यं। एवं यथा यथा श्र्याचार्योऽनुग्रहस्तथा तथा तादृशभावात्मकस्तापोऽपि त
त्र यथाऽत्र रसमपातारामधुपास्तयै तादृशांगीकृताः। एतेनान्ये तादृशास्सर्वात्मभा
वेन सर्वविषयान् सवासनांस्त्यक्त्वाय तादृशाचरणारविंदमूलं प्राप्ता यथा मंत्र
ज्ञेति तास्तियेषां साक्षात्स्वरूपरसपानं श्रीकृष्णाधरामृतास्वादसिद्धिर्नान्यथा॥
तादृशास्तु स्वयमेवाऽस्यात्मप्रभुरिति तत्साक्षाद्दृष्टुः सम्येव जातो नान्यस्येति स्वानु
भवरावोभूतसिद्धिजातं भवतीति भावः। एवं सति यदुक्तमाधिकारिणस्ते प्राप्य
मित्युक्तं॥ यमर्नर्घाऽनधिकारिणस्तैः कथं प्राप्यते तेभुतदनुग्रहाभेनवान

सर्वो॰टी॰ चाङ्कः ॥ स्त्रीति ॥ तेषामप्युद्धारे क्षमः समर्थः । अयं भावः । स्त्रीशूद्रादिषु सर्वकर्मानधि
काररूपं निकृष्टत्वं दोषः स च न केनाऽपि दूरीकर्तुं शक्यः । आचार्यैस्तु स्वमार्गांगीका
२७ रेणैव सर्वे दोषा निवर्तिताः । यतः सर्वे ब्रह्मसंबंधकरणानंतरं सकलसाधनैर
प्राप्यसाक्षात्पुरुषोत्तमस्वरूपभजनाधिकारिणो जाताः । तेनैव तेषामुद्धारः ।
एवंप्रकारकोद्धारकृतिसामर्थ्यमाचार्याणामेव नान्येषामिति ज्ञापनाय क्षम
पदमुक्तं ॥ किंच ॥ येषां साधारणधर्मेष्वप्यनधिकारस्तेषां सर्वाधिकपरमफल
रूपसाक्षात्पुष्टिमार्गीयश्रीपुरुषोत्तमभजनाधिकारः स्वीकृतिमात्रेणैव
संपादितः किमतोऽधिकमाचार्याणां सामर्थ्यं वक्तव्यं ॥ किंच ॥ अत्र उद्धारपदे कमः
नेदमपि ज्ञाप्यते ॥ यद्वा ॥ महांधकूपे पतितस्य कस्यचिद्रज्वादिकमवलंब २७

दत्वाकिंनविद्धारःक्रियतेदयालुनातथाप्येतेसर्वधर्मानधिकारित्वेनसहज
दोषेणभवसंसारमहांधकूपेपतिताःअतस्तेषांस्वकृपाकटाक्षरूपरंपरारज्ज्व
वलंबंदत्वोद्धारःकृतइतिभावःसूचितः।एतेनयथामहांधकूपपतितस्यजीव
नंकाष्ठावलंबंभवतियदिभवेत्तदपिमृतकप्रायंतथात्रनेतिसूचितं।।अत्रतु
करुणारसाकृतकटाक्षामृतपूरदृष्टिभिःतेषांबाह्याभ्यंतरपूरितानांतदा
त्मकमेवसर्वंदेहादिकंभवतीत्यलौकिकसामर्थ्यमाचार्याणांद्योतितं।।ननुआ
चार्यस्यतादृशसामर्थ्यंमुक्ताएवपरंप्रभुश्चेन्नस्वीकरोतितदाकथंतत्राह
।।अंगीकृत्यैवगोपीशवल्लभीकृतमानवः।।अंगीकृतौसमर्यादोमहाकारुणि
कोविभुः।।१०।।अंगीकारमात्रेणैवगोपीशप्रेष्ठीकृतामानवायेन।।अनेन

सर्वोन्द्रीप प्रभोः परमप्रेमास्पदत्वाय एव जाताः॥ स्वीकारे किं वक्तव्यं॥ किंच॥ अत्र गोपीत्वाय देहेन ली

लारससंवलितं भक्तसाहित्यमुक्तं॥ तेन तल्लीलारसभावजनितपरमप्रेमास्पदीभू

१८ ताऽप्यपि ज्ञापितं॥ तेनास्मिन्मार्गे स्वामिन्य एव गुरव इति तद्रूपाव्यतिरेकेणैवैत

द्रसप्राप्तिरिति तत्प्रेमास्पदत्वेन सर्वथा तद्रसप्राप्तिर्भवतीति सूचितं॥ अन्यथा

ताद्दृशप्रियासहितलीलायां प्रभोरन्यत्र प्रेमास्पदत्वमशक्यं॥ तत्प्रेमास्पदत्वे।

च प्रभोरपि वश्यत्वमङ्गीकृताऽइति भावः॥ एतेन लीलासरूपाणां तासां प्रभोरप्याचा

र्यस्वरूपाधीनत्वं सूचितं॥ तेन यथा यथाचार्यानुरोधनं कृतायां लीलायां महा

न् रसः प्रभोरुत्पद्यते तथा नान्यत्रेत्यपि सूचितं॥ अन्यथा उभयोरन्यत्र प्रेमा कल्ल:

स्पदत्वेन नैव दास्याचार्या अपि एवमनुरोधं न कुर्युरिति भावः॥ एवं सति मह १८

र्थेश्रीमदाचार्याःप्रभोक्तासांवलीजायांतादृशमनुरोधंकुर्युःप्रभुरपितादृशतद
नुरोधेनतत्रप्रमास्पदत्वंकुर्यात्तादृशाःश्रीमदस्मत्सन्मुव्यतिरेकेणान्यःकोपि
नास्त्येवेतिसानुभवएवप्रभुरोक्तइतिमदाशयःसंपद्यते॥एतेनकेवलाङ्गी
कारमात्रेणैवयत्रेतादृशाःफलंभवतितत्राकारकृतेकिमुवाच्यं॥ननुसर्वे
षामेवफलंभवतिकिंतुवातारतम्येनतत्राह॥अंगीकृतावितिं॥तस्यांसत्यां
मर्यादासहितः।तत्करणेतारतम्यंनकिंतुरसदानेतारतम्यंरसदानंतुतत्
भावानुरूपमेवभवतीति॥अंगीकृतेतारतम्यंत्वेतन्हितन्मात्रेणैवमानवाभ
गवतःप्रमाप्पदानमेवयुर्भगवान्चातेषां॥पूर्वश्लोकेअंगीकृतेप्वेवेत्येवकार
श्च्यर्थःस्यात्।तेनैवतावन्मात्रमेवतारतम्यंफलंतुतदेवेतिभावः॥अथ

सर्वोष्टी० वासर्वेषु ईदृक्प्रकारकांगीकृतोमर्यादासहितएववस्तुनिर्मर्यादः।यमंगीकरोतिसतु नि॰
तन्मात्रेणैवतत्प्रियोभवतिपरंतुसर्वत्रतादृशांतःकरणएवतत्सहितःप्रमाणत्वे
१८५ नैवकुरुतइत्यर्थः।तेनैकवारमेवसर्वेभ्यस्तादृक्फलंनददातिक्रमेणदास्यती
तिसूचितंभवति॥ननुएतादृशंफलंसर्वेभ्यएवकथंदास्यतितत्राहुः।महाकारु
णिकइति॥सर्वेषांदुःखलेशगंधस्याप्यसहिष्णुत्वेनकरुणायुक्तःसतत्फलंद
दाति॥अयोग्यानामपिब्रह्मादिदुर्लभकथदानेनअसाधारणकरुणावत्त्वमस्ती
तिज्ञापनायमहत्पदंकरुणायामुक्तं॥ननुअयोग्येष्वपिदानेकिंसामर्थ्यंतत्राहु
ःविभुरिति॥सर्वकरणसमर्थःअयोग्येष्वपियोग्यतांसंपाद्यदातुंसमर्थः।ननु कृष्ण:
जीवाअयोग्याःफलंतेषुअदेयंतत्केनप्रकारेणददातितत्राहुः॥अदेयद १८५

नहस्तस्यमहोदारचरित्रवान्॥ प्राकृतानुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषः॥१४॥
अदृश्यं सर्वथा नैवेनापि हानुंशकां स्वतंत्रमित्यर्थः। तदा नेहस्तेति चतुरः। अयं
भावः। अत्र अदृश्यं फलं साक्षात्संबंधरूपं तत्स्वरूपं तु महारससंनिधानं
ताहृशस्य संबंधकरणं सर्वात्मभावप्रपत्त्यैव भवेन्नत्वन्यथेति ईहशरूपं योग्य
तां तेषु संपाद्यते तत्स्वतंत्रस्यापि हानेः। तिचतुरः। तत्त्वातुर्यं यथा नक्तस्पर्शेनाधि
कोनाश्रुक्ताग्रातस्तत्ताव विशेषाउत्पद्यंते तथा स्वतंत्रस्यापि भ्रमोत्तारिन्नासक्ता
स्मिन्नाधिकेन तत्संगाभिलाषजनित भाव विशेषाउत्पन्ना भवेयुस्तथा कृ
तिरेव॥ ईहशं तु महद्दलौकिकसामर्थ्यमाचार्याः स्पष्टयंति॥ एतज्ज्ञापनार्थ
भवदरूपद मुक्तं॥ एवं सत्येताहशस्य चातुर्यं भाना भावमस्तीति दानमप्यश

सर्वण्टी० कांतेषामित्युक्तं॥ यद्वा॥ अदेयदाने ऽतिचतुरः। अतिप्रवीणः सावधानः प्रमादर
हितः यथा सांतर्गृहदानं वी सावधानतयास्वहस्तेनान्यस्मै ददाति॥ तथा यत्सोप
२० भुक्तं स्वस्य फलं तत्स्वहस्तेनान्यस्मै ददातीति भावः। तर्हि अन्यैर्देयं तन्नमनि
ष्यतीति न वाच्यं॥ यत एतत्फलमाचार्याणामेवं नान्येषां॥ नहि कस्यविद्याद्यमपि
धनं स्वतरेणाकेनचिद्दातुं शक्यं॥ एतेन सोपभुक्तं स्वस्य फलं स्वयापयत्येवमन्य
स्मै ददातीत्युक्तं भवति॥ अग्रेपि कृपयेतत्कथाप्रदः निगूढहृदयः गुप्तिलीलाक
तरिहः प्रियः सर्वज्ञातलीलः अतिमोहनशत्वादिभिस्तथैव वक्ष्यंति॥ ननु ए
वं चेत्कस्मैचिदपि तत्फलं ददातीति न वा तत्राह॥ महोदारेति॥ कदाचिद्देवदा फलः
तुमिच्छेत्तदा दातृत्वं फलाकांक्षापूर्वकपात्रापात्रविवेकेन दानं तद्रहितेन २०

दानमौदार्यं॥तत्रापिस्वसर्वस्वनिधिदानंमौदार्यं॥एवंमहौदार्यंस्वमनसिकृत्वा।
तादृशायपरमप्रेमास्पदायतत्सर्वस्वनिधिदानंकरोती।तिपरमदुर्लभत्वंतत्फल
स्यसूचितं॥एतादृशास्तुअस्मत्प्रभुरेवनान्यएवैतादृशंफलंदत्तमितिस्वानु
भूतत्वेनमहोदारत्वमुक्तं॥नन्वेवंसत्याचार्याणामप्यलौकिकस्वरूपत्वेलौ
किकेष्वप्राकट्येनतत्साधारणानुकरणंनघटतेतत्राहुः॥प्राकृतेति॥इदं
तुआसुरमोहार्थंअनुकरणव्याजमात्रमेवस्वरूपंतुतादृशालौकिकमेव॥
किंवानुकरणेपिदैवानांतत्रापिविज्ञायतेभक्तानांतादृशमेवानुभूतंभ
वतितैस्तथैवदृश्यतेऽनुभूयतेच॥तेनासुराणांसर्वदामोहएव॥मोहस्तु
तमोरूपमेवतेनतेषांतत्रनप्रकाशः॥दैवानांतुयथायथारूपातिशयः

मर्वोष्टीय तद्यानयातत्स्वरूपज्ञानानुभवश्चेति भक्तानां प्रकाशाय एवेति सूचितं ॥ ननु श्री
चार्यस्वरूपेंधकारनिवृत्तिपूर्वकप्रकाशको धर्मः कथं निरूप्यते तत्राह ॥ वैश्वा
२१ नरो वल्लभाख्यः सद्रूपो हितः तत्सतां ॥ जनविमोहाकृतेरुल्लभक्तिरुनिगदलेष
दः ॥ २२ ॥ वैश्वानरत्वेन साक्षात्पुरुषोत्तमस्वरूपविंदाधिष्ठानत्वं अलौकिकाग्नि
रूपानिरूपित तस्तेनांधकारनिवृत्तिपूर्वकप्रकाशकधर्मवत्वं निरूपितं ॥ ननु
हि श्रीमत्सुरेषु मोमोहांधकारव्यापकत्वं दैवेषु तदभावपूर्वकज्ञानप्रकाशक
त्वं घटते न त्वग्निः प्रकटितः एकं प्रकाशयति अन्यं नेति तत्राह ॥ वल्लभाख्य
इति ॥ सर्वेषां भक्तानां प्रियरूपः ॥ एवं सति भक्तानां प्रियरूपत्वेन ज्ञानप्रका कृत्स्नः
शकत्वमेव हेतुः ॥ नो चेत्तदभावेन यदि नैव तदासुराणामपि प्रियरूपः ॥ २२

भवेत्॥ तदभावात्तदेवहेतुः प्रियरूपत्वे तज्जन्यज्ञानप्रकाशस्तु भक्ताधारप्रि
यत्वहेतुक एव॥ यथा यथा भक्ताधारप्रियत्वं तथा तथा तत्स्वरूपज्ञानप्रका
शः तथा तथैव च भक्तानां प्रियरूपा अपि भवंति॥ लोके पि यो यस्य प्रियरूपः
सतस्य प्रियत्वव्यतिरेकेण न भवति तेन भक्तानां स्वप्रियत्वाधिक्येनैव प्रियरू
पत्वमाचार्यो गांसंपन्नं॥ यथा यथा भक्ते स्नेहातिशयस्तथा तथा आचार्यो
अपि स्वस्मिन् प्रियरूपत्वं अंगीकुर्वंति॥ ति भक्तानां स्नेहेनैव प्रकाशः तेषां
तु तदभावान्न भवतीति भावः॥ एवमासुरेषु अंधकारस्थापनेन भक्तेषु प्रका
शाकत्वेन आचार्येणमाछादितास्वरूपत्वं सिद्धं॥ तेन यथा भस्माच्छन्नम
ग्निं वेदिंधनेन संधुक्षणं कृत्वा प्रकटयति तद्वा प्रकाशो भवेत्तद्ज्ञानेन

भवेत्॥ तद्भावात्तद्वद्धेतुः प्रियरूपत्वे तच्छक्तज्ञानप्रकाशस्तु भक्ताधारप्रि
यत्वहेतुक एव॥ यथा यथा भक्ताधारप्रियत्वं तथा तथा तत्स्वरूपज्ञानप्रका
शः तथा तथैव च भक्तानां प्रियरूपा अपि भवंति॥ लोके पियो यस्य प्रियरूपः
स तस्य प्रियत्वव्यतिरेकेण न भवति तेन भक्तानां स्वप्रियत्वाधिक्येनैव प्रियरू
पत्वमाचार्याणां संपन्नं॥ यथा यथा भक्ते स्नेहातिशयस्तथा तथा आचार्या
अपि स्वस्मिन्प्रियरूपत्वं अंगीकुर्वंतीति भक्तानां स्नेहेनैव प्रकाशः तेषां
तु तद्भावान्न भवतीति भावः॥ एवमासुरे घंधकारस्थापनेन भक्तेष्वप्रका
शकत्वेन आचार्येणाच्छादितानामग्निरूपत्वं सिद्धं॥ तेन यथा भस्माच्छन्नम
ग्निं वह्नींधनेन संधुक्षणं कृत्वा प्रकटयति तद्वत्प्रकाशो भवेत्तद्ज्ञानेन

प्रकाशाख्यैवेतिलौकिकाग्निरीतिः।अयंतुलौकिकाग्निःसचसर्वत्रतेनज्ञातस्य
त्तदालौकिकस्नेहरूपेंधनेनालौकिकप्रकाशरूपोनभवति।।तत्रबाह्याभ्यंतर
२२ प्रकाशरूपसत्वात्प्रहृदयएवअग्नेरित्याद्यलौकिकत्वमुक्तं।।तेनपार्श्वस्थि
तत्वेपिआसुराणांमोहात्तुज्ञानमेवनास्तिकदाचिदितिमदाद्युदयाऽइतिभा
धारणाज्ञानेपिस्नेहेनविनानतेषांप्रकाशः।किंतुमोहएवेतिसर्वमवदा
तं।।यद्वा।।वह्निर्नास्त्वइतिनाम्नावैश्वानरोपिस्नेहरूपत्वेनभक्तानांहृद
दीपइवप्रकाशकश्चाह्लादकश्चआसुराणांतुकेवलाग्निरूपत्वेनतापक
एवनतुप्रकाशकइतिमोहांधकारस्यापकत्वंयुक्तमेवेतिभावः।ननुए कस्य:
वंपूर्वोक्तिप्रकारेणभक्तानांप्रकाशकोभवतुपरंतुतेषांस्नेहस्तुनवद २२

शायां तत्तेजोपि न्यून एव भविष्यति यथैवं घनेगते ऽग्निप्रकाशास्तथेति शंकानि
राशायाह ॥ सद्रूपइति ॥ सदानंदस्वरूपस्तेन स्वयमपि तादृक्स्तद्रूपत्वेन
सर्वदा स्वतःप्रकाशात्मकसच्चिदानंदरूपः ॥ तदा लौकिकेषु दुष्टेषु कथं प्रक
टस्तत्राह ॥ स्थितरुद्दिति ॥ साधूनां स्वीयानामर्थे प्रकटः अन्यथा तेष्वासुर
पंगताद्दुष्टा एव भवेयुरिति ॥ ननु तेषां हितं केन प्रकारेण करोतीति तत्रा
ह ॥ जनेति ॥ निजजनानां शिक्षार्थं कृष्णभक्तिं करोति ॥ स्वयं करणेन स्वमा
र्गभजनप्रकारः स्वज्ञापित एव ज्ञातो भवति नान्यथेत्युक्तं ॥ अनेनान्येषामज्ञा
नमप्युक्तमेव ॥ एवमेतत्त्व शिक्षितप्रकारेण साक्षात्फलरूपश्रीकृष्णभज
नेन तादृशोस्मिंदेजातस्ततः साक्षात्स्वरूपप्रकाशेन भक्तजनानां हितं इ

सर्वो०टी० ष्टं भवतीति भावः॥ ननु तत्किमिष्टमित्यपेक्षायामाह॥ निखिलेति॥ यस्य यस्य यथा म
नोरथः यथा भावना तस्य तथैव निखिलमिष्टं ददाति॥ एतेन पुष्टिफलरूपभ
२३ जनेन साक्षात्स्वरूपसंबंधिना मनोरथास्तत्तद्भावभेदेन पृथक् पृथक् उक्तस्तद्यं
तेन भक्तानां तान् सर्वान् ददातीति सूचितं॥ ननु अत्र भजनं श्रीकृष्णस्योक्तं फ
लदातृत्वमाचार्याणामुच्यते तत्कथमुपपद्यत इति चेत्सत्यं॥ परं त्वेतत्पुष्टि
मार्गस्याधिष्ठातृत्वमेतेषामेवाप्सितफलभोगार्थं भगवतैव प्रकटितत्वात्॥
अतएतदधीनत्वेनैव फलं भगवान् ददाति नान्यथेत्येतदुक्तमेव फलं प्राप्यत
इत्येतेषामेव दातृत्वमायातमिति सुष्ठूक्तं निखिलेष्टद इति॥ किंचापूर्वनाम्नि कृष्णः
कृष्णभक्तिकृदित्युक्ते लेकस्यानिवृत्तिर्मुखस्याचार्यस्वरूपे तद्भिन्नत्वशंकास्या २३

त्तदेतन्नाम्ना निराकृता ॥ नहि भजनीयोऽन्यस्तत्फलदातेतरो भवति किं लोक
एव एतन्नाम्ना यत्फलमेव स्फुटीकृतमिति सर्वमनवद्यं ॥ ननु निखिलेष्टदत्वं
कथं ज्ञायते तत्राह ॥ सर्वलक्षणसंपन्नः श्रीकृष्णज्ञानदो गुरुः ॥ स्वानंदतुं
दिलः पद्मदलायतविलोचनः ॥ सर्वलक्षणानि श्रीहरेर्यद्वा नाडीनिमदो दा
र्यादीनि तानि तानि प्रकटान्येव हस्तपत्र इति तज्ज्ञानं भवतीति भावः ॥ ननु ए
तत्स्वरूपज्ञानेन न फलं प्राप्यते परं तु फलज्ञानं विना तस्यास्वादे रसस्तादृशो
न भवेत्तत्राह ॥ श्रीकृष्णज्ञानद इति ॥ यादृशं फलं यादृशस्तत्परसस्त
ज्ञानं ददातीति भावः ॥ ननु सदुपदेशं विना तज्ज्ञानमपि स्वस्वपरिणामि
न भवति तत्राह ॥ गुरुरिति ॥ एतज्ज्ञाने एते एव गुरवो नान्ये सर्वाज्ञानात् ॥

सर्वो०टी० तेनसर्वदैवसुखरूपमित्युक्तं।ननुभवेभोग्यथेच्छांस्वसर्वस्वसमर्पणेच्छादानेनक
दाचिन्मनसिश्रवणतापेनखेदोम्लानतावाभवेत्तत्राह।स्वानंदतुंदिलइति॥
२५ सर्वदातेनैवपूर्णइत्यर्थः।पूर्णत्वेनैवखेदाद्यभावःसूचितः।यद्वा।स्वानंदेन
सुतरामानंदेननतुंदिलः।बाह्यांतरंपूर्णः।द्विगुणीकृतइत्यर्थः।एतेनपूर्व
सद्रूपत्वेनसदानंदस्वरूपत्वंपूर्णत्वंचोक्तमेवपश्चात्तादृशाभक्तेस्वसर्वस्वरू
पदानेकृतेतस्यस्वीकृतत्वेनपरमप्रसन्नतयातत्रश्रीमत्प्रभावप्रियसदानंदक्र
र्वतिसतितल्लीलारसानुभवजनितानिर्वचनीयनवीनानंदभरेणातितुंदिलः।
पूर्णोप्यतिपूर्णइतिकृतस्तुरांखेदादिसंभावनाप्रस्तुताऽधिकंतत्रानुप्रविष्ट कृष्णः
मिति॥अतएवतज्ज्ञापनार्थमेवस्वरूपमार्गस्त्तुंदिलपदंचोक्तं॥ननुकथंज्ञायते २५

तेनपूर्णास्तत्राहुः।पद्मेति॥पद्मदलवद्दीर्घ्यंते विशिष्टे ईक्षणे यस्य।लोचने वि
शेषस्तस्यैवेक्षितानंदधर्मविशिष्टत्वमेव॥यद्यप्यंतर्गृहस्थयापि तादृशलीलानु
रसानुभवात्तादृशात्तद्भावरसाकृतरससंवलितदृष्टिविक्षेपादिना तद्दी
क्षणे प्रकट एव दृश्यते॥अत एव पद्मदृष्टांत उक्तः।यथा पद्मे सरसत्वानु
रागादितापहारकत्वाप्यायकत्वादिधर्मो दृश्यस्तथैव तद्विलोचनयोरप्येते ध
र्माः प्रकटा एव।यथा तत्स्पर्शसहजास्तथा एतयोरपि॥एतेनैतादृशस्वरूपत्व
मेव तयोः सर्वदा नान्यथा कदाचिदपीति ज्ञापितं॥ननु एतद्विलोचनयोरे
ते पद्मोक्तधर्माः संतीति कथं ज्ञायते तत्राहुः॥कृपादृग्वृष्टिसंहृष्टदासदासी
प्रियः पतिः॥रोषदृक्पातसंप्लुष्टभक्तविड्भक्तसेवितः॥४॥कृपादृष्टिनां

सर्वो०टी० हृदय:अनवरतरसासाराद्रीकृतकटाक्षविक्षेपाक्षै:सम्पर्कहृद्यतानाद्यास्वरूपरसानु
भवजनितबाह्याभ्यंतरपरमानंदरसपूर्णा:हासाहासाक्षातासांप्रिय:अतस्तंतंप्रिय
२५ रूप:॥एतेनैतद्रसपूर्णत्वंयदृशानामेवनान्येषामितिसूचितं॥किंचयथापूर्वंग्री
ष्मजनितसंतापतप्ताबर्षागमाद्रागमात्रजीवना:पश्चात्सुघननवीनघनरचितमहावृ
ष्टिभिर्निर्वर्तितसंतापा:बाह्याभ्यंतरशीतलीकृता:अतएवेंद्रियप्राप्याप्यायिताजनाभवं
ति॥यथापूर्वंश्रीमदाचार्यस्वरूपानवरतभावनाजाततादृशात्मभावेनसाक्षा
त्प्रभुसंबंधार्तिजनितप्रचुरतापसंतप्तास्तत्संबंधाशामात्रधृतजीवना:पश्चात्कृपा
दृष्टिरूपामृतवृष्टिभिस्तत्साक्षात्संबंधेननिवर्तिततापा:बाह्याभ्यंतरशीतलीकृता कृष्ण:
:परमानंदभरेणसर्वेंद्रियाप्यायिताभवंतीति॥इदमेवसम्पर्कहृद्यत्वं॥पूर्वम २५

पि सर्वदा तत्स्वरूपादृष्ट्या हर्षयुक्ता एव परंतु तद्दानसम्पर्कत्वं तापात्मकत्वात् । पश्चा
त्तत्संबंधजातसम्पर्कहर्षयुक्ता भवंति । एवं भक्तिदासीनां प्रिय एव भवति प्रियो
ऽप्यसाधारणः ताश्चार्पितपां प्रिया भवंतीत्युचितमेवास्य तत्तत्संबंधेन प्रभोरपि
सुखाधायिका जाता इति भावः । ननु दासीनां प्रियत्वेन लोकदृष्ट्या प्रभुत्वहीन
त्वमायातीति चेत्तत्राह । पतिरिति । शरणागतप्रतिपालकः । तत्राप्ययमलौकि
कः । एतेन ये संसाराद्भीताः अशरणशरणमेनं प्राप्तास्तान्दासत्वेनांगीकृत्य पर
त्वतियतः शरणागतपालनश्रीजः सर्वदैवास्यं । एतेन प्रभुत्वेन काचिद्धीनता प्र
त्युताधिकं तत्रानुप्रविष्टमिति न्यायेन प्रभुत्वशोभा ॥ सर्वप्रभुः यो दीनशर
णं कृपया प्रियत्वं कृत्वा रक्षति ॥ ननु येष्वाभयमुत्थितं ते चेद्भक्तिनस्तदा कथमे

तिरस्कर्तुं समर्थास्तत्राहुः॥ रोषेति॥ एतेन भक्तद्वेष्टारं तु कटाक्षमात्रेणैव सम्यक्
पुष्टा जाताः सम्यक्दाहेन भस्मीभूता एव॥ ननु तादृशे क्रोधे समुत्पन्ने तस्य शांतिः

कथं भवतीति तत्राहुः॥ भक्तसेवितइति॥ भक्तैर्निरंतरं सेवितः एतेन भक्तद्वेष्टरि दृष्टे
क्रोधस्तेन तस्य तद्दैव नाशो भवति भक्तदृष्टे भवति शांतिः तत्स्तुत्या हि ना वा॥ ननु कदा
चिद्भक्तेष्वपि क्रोधो भवेत्तत्राहुः॥ सुखसेव्यो दुराराध्यो दुर्लभांघ्रिसरोरुहः॥
उग्रप्रतापो वाक्सीधुपूरिताशेषसेवकः॥ ५॥ सुखसेव्यः सर्वदा सुखरूपस्य सम
वाप्तिर्न तु कदाचित्क्रोधरूपापि भक्तानां॥ अन्यथा क्रोधस्य दुःखदत्वेन सुखसम
वाप्तत्वं न स्यात्॥ एतेनायं तु तत्सुखार्थमेव प्रकटः भक्ता अपि निरंतरमेतत्सेवया त
त्स्वरूपानंदरसरूपा एव तिष्ठंतीति सूचितं॥ तेन यथा जलसंबंधेनाग्निशांति

स्तथैतादृशानक्तसंबंधेनक्रोधाग्निशांतिर्मुक्तिर्वेतिमुद्दष्टकंनामद्वयं॥ननुतर्हिभ
क्तद्विष्टतिरिक्ताःसर्वेप्यपिकथंनसेवंतेतत्राह॥भक्तैराराध्याः॥सर्वेषामित्यर्थः॥अन्येतु
पासनादिरूपाराधनयातत्तद्देवतानजनंमनसाकुर्वंतीतिसेवाधर्मस्ययोगिनाम
प्यगम्यत्वात्तत्प्राप्यफलस्यापिश्रज्ञानांतेषांतादृशाराधनयादुःप्राप्यएवेतिज्ञा
पितं॥यद्वा॥दुःखेनचाराध्याःभक्तानामपिसेवाप्रवीणानामपिमहद्दुःखेनारा
धयितुंसाधयितुंस्ववशांकर्तुंसिद्धिरूपंवाकर्तुंयोग्याः॥कुतस्तत्रामज्ञातत्सेवामा
र्गविधानामन्येषांसेव्यत्वसंभावनापरंमहापुरुषज्ञानेनकदाचिद्दर्शनेनमना
द्विष्यवहारःसंभवतीतिसूचितं॥ननुपूर्वंसुखसेव्यत्वमुक्तंपश्चाद्दुःखेनसा
ध्यत्वमुक्तंचेत॥नक्तेपुदुःखकथनेनभ्रमोरापिक्लिष्टकर्मत्वमायातीतिचे

सर्वोंटी० तत्राहुः ॥ दुर्लभमिति ॥ दुर्लभः दुःखेन लभः लाभो ययोः एतादृशेऽंघ्रिसरोरुहे य
स्यास्तीति दुर्लभलाभ ॥ अंघ्रिसरोरुहयोर्दुःखेन लभ्यत्वोक्त्या सरोरुहपदेन रस
२७ रूपत्वोक्त्या च तद्दुःखं सर्वात्मभावजनिततापरूपमलौकिकमिति ज्ञापितं भव
ति ॥ तेन फलोपयोगित्वात्तत्सुखरूपमेव न लौकिकदुःखरूपं ॥ एतेन प्रभोर
पि श्लिष्टकर्मत्वं संपन्नं ॥ एवं सति तद्दुःखेन चरणारविंदयोः साक्षात्संबंधेन
हृदयस्थापनेन तन्निवृत्तिर्भवतीति स्वदार्यः ॥ ननु तत्तापदुःखनिवृत्त्यर्थमन्यानि
शीतलानुपायरूपौषधानि सत्का चरणारविंदस्थापनं किमर्थं क्रियते ॥ नहि
तावत्पर्यंतं तापनिवर्तकमौषधं चरणस्थापनं न कृतमिति तत्राहुः ॥ उरस्य कुचः
तापः ॥ उरः सकलशीतलवस्तुमात्रानपनोद्यः प्रकृष्टः प्रवृत्ततैः प्रवृद्धः ता २७

पोयस्यभक्तेरूपस्तापःश्रीआचार्यस्वरूपसान्निध्यादेवजातःस्वतोऽन्यानपनोद्यःतच्च
रणसंबंधादेवगच्छतिअन्यथानेति॥तादृशतापस्यसत्कृतत्वादेवदृश्यमानचरणस
रोरुहंतत्रस्थाप्यतेचरणसरोरुहंतुमहदारमनिधानमितितेनतापनिवृत्तिरुच्य
तेव॥ननुएतादृशोऽयंप्रतापःसतिकथंतत्सान्निध्येसेवांकुर्वंतितत्राहुः॥चामि
नि॥वचनामृतेनस्फुरिताःस्फुरीकृताश्चयेभावाःसेवकायेन॥एतेनश्रीमदाचार्य
सान्निध्यजनितप्रचुरतापतस्यसुखमेवकांतःकरणेसुतद्वचनामृतसेकेनजीवा
सहितश्रीगोकुलजनजीवनश्रीबालकस्यसतितत्तापनिवृत्तिर्भवतीतिसेवामपिकु
र्वंतीतिसर्वमनवद्यं॥श्रीधुपदेनतद्दानंदरसमस्ताएवमहानितिछंतीतिसूचितं॥
ननुतानिवचनामृतानिकीदृशानितत्राहुः॥श्रीभागवतपीयूषसमुद्रमथन

क्रमः॥ तत्सारभूतरामस्त्रीभावप्रचुरितविग्रहः॥२६॥ अत्रक्रमशतिपदेनमहत्सा
मर्थ्यंद्योतितं॥ पूर्वंतुदेवासुरैर्मिलित्वासर्वैरेवतत्रापिमहताकष्टेनमथनंकृतं॥
२८ अधुनात्राचार्यैरेकस्वरूपेणैवकृतमितिमहदलौकिकसामर्थ्यंसूचितं॥ एवं
मतिर्यथामथ्येनबिंदवउच्छलंतितथैतन्मथनेनकानिचिद्बिंदुरूपाणिवचनामृ
तान्युच्छलितानितत्रैकेनैवबिंदुरूपेणवचनामृतेनअग्रेशोषाःसेवकाःपूरिताः
तत्रएकस्मिन्नेवमग्नाजाताः॥ अतएवकृत्वाद्भुतमपि॥ तरंगोल्लसिसमोद्वेश्युयं
वाध्यायीरसाब्धिषु॥ पुनरुत्थानरहितंविंदोयत्रनिमज्जनमिति॥ तेनवचना
मृतस्वरूपमत्यलौकिकमुक्तं॥ एतेनयस्याविंदोरेवंरूपत्वंतस्यसारभूतानांस्वरू कल्पः
पंकिमुवक्तव्यमितिज्ञापितं॥ ननुभक्तास्तुएकेनैवबिंदुनामग्नाःकृताःपरंतुत

डत्यसारभूतानिरत्नानिकीदृशानिकुत्रचोपभुक्तानित्याकांक्षः॥तत्सारेति॥तत्सार
भूता:रासस्थीभावा:तएवरत्नरूपा:तै:स्वयंहरिर्निविग्रहोजात:॥तानिरत्नानिचान्य
योग्यत्वात्स्वस्मिन्नेवप्रसाधितानितेनतद्रत्नैरेवबाह्याभ्यंतरशोभाविग्रहस्यात्का
भवतिनान्यैः॥एवंसतिएतद्रत्नधारणेएतेषामेवयोग्यतानान्येषामितिसूचितं॥
तेनैतद्रत्नरूपानिर्वचनीया:त्वलौकिकपरमशोभयायादृशमाचार्याणांस्वरूपम
स्तितादृशास्वरूपानुभवस्तुमाहात्म्यश्रीमदस्मत्प्रभूणामेवनान्येषां॥तैरेतद्रसपर
परवशत्वेनैतादृशानामोक्षमितिभावोज्ञापित:॥ननुकथंज्ञायतएतद्भावैरेवभूरि
तस्त्वाकांक्षः॥सान्निध्यमात्रेणश्रीकृष्णप्रेमाविमुक्तिदः॥रासलीलैकतात्पर्यः कृ
पयैतत्कथाप्रदः॥२७॥यतस्तेभावाःप्रेमात्मकाःअतोलीलामध्यतिमहानंदस्था।

सर्वोत्टी० कृष्णस्य प्रेमरसस्य सान्निध्यमात्रेणैव दत्तमिति ॥ अत्र सान्निध्यमात्रस्यायं भावः । ते भावास्तु
स्वरूपसंबंधिलीलारससंवलिताः स्वरूपं तु अनिर्वचनीयाः लौकिकपरमसुगंधमयं ॥
२९५ तत्रैकांशगतं वाङ्कं कृष्णस्यात्यन्तमनोरममिति ॥ मृगमदगुरुसुगंधमद्गंधास्यकदानु
इत्यादिना निरूपितं ॥ तेन भक्तानां सांनिध्यमात्रेण श्रीकृष्णप्रेममहानंदउचितमेव ॥
यथा सुगंधद्रव्यस्य समीपे स्थितस्य अन्यद्रव्यस्य तद्रूपत्वं यथा वा मलयाचलेन निंबा
दीनामपि तद्रूपत्वं ॥ तथा तत्सांनिध्यमात्रेण तद्रूपात्मकत्वं भवतीति भावः । परंतु प्रा
कृतेदृशपदेन एतद्दृशत्वेनैव तत्सौगंध्यं भवतीत्यलौकिकत्वं सूचितं ॥ ननु एवं प्रे
मणा किं भवेत्तत्राह । विमुक्तिरेतद् विशिष्टां सर्वाधिकां मुक्तिं ददाति ॥ अद्यपि विशि कृष्णः
ष्टकथनेन पुष्टिफलत्वं मुक्तेरायाति तथापि फलपदं विहाय मुक्तिपदकथना २९५

तत्प्रेमणाक्रमेणतादृशात्मकविगाढभावेनतद्भावात्मकतयादेहप्राणेंद्रियाणां
केवलंसाक्षात्स्वरूपमात्रेलयएवमुक्तिःसाधनदशायां॥फलदशायांतुतादृशभा
वेनालौकिकदेहप्राप्तसाक्षात्पुष्टिरूपभगवत्स्वरूपकोटिकंदर्पलावण्यमधुरिमनि
धानेदृष्टेप्रत्यंकंतत्तदंगेपिदृष्टेतत्स्वभावानंदास्वादलीनास्तत्रतत्रप्रतिक्षणंल
यंप्राप्ताःपरमानंदानुभवंकुर्वंतीतिमुक्तिपदस्यतात्पर्यंसूचितंभवति॥ननुपुष्टिफ
लंतुफलप्रकरणीयलीलारूपंएवमनुभवेपिसाक्षात्तन्निमित्तंतत्राहुः॥राम
लीलैकतात्पर्यः॥तत्रैवमुख्यंतात्पर्यंयस्येतितद्धानार्थमेवैतावत्स्तुतिः॥अयंभा
वः॥रामलीलाफलंतुसर्वात्मभावप्रतिपत्तिसाध्यंपूर्वंचेदेवंप्रकारकःसर्वात्मना
भावोभवेत्तदानतत्फलंभवेत्॥एतेनअलौकिकदेहसंपत्त्यनंतरमप्येतादृशो

सर्वो०टी० भावोऽपेक्षितस्तत्साधुर्येणैव फलभोगारंभे फलानुभवे च तद्रसाधिक्यमयमात्मा तत्र
त्स्यैव तद्रसानुभवं कुर्वन्तीति सूचितं ॥ अग्रे संबंधानंतरं तद्भावभेदे भेदादिजन्यरसा
३० नुभवो भवतीति भावो ज्ञायते ॥ ननु क्रियं रीतिस्तु फलदशायां ॥ साधनदशायां एतेषां
फलदाने पि एतादृशो भावः कथं भवतीति तत्राह ॥ रूपयेति ॥ तथा मद्दानानंतरं च
तद्रूपयेत तदा रासलीलास्थानां कथां दद्यात् तद्दाने प्रकर्षेणास्य स्वयं सुलीला भक्तानां भा
वदानमेव करोतीति भावः ॥ एवं सति सांनिध्यमात्रेण श्रीकृष्णप्रेम भवतीति तेन रासली
लाश्रवणात् तद्भावोदयः ॥ ततो विकललास्यास्वाद्याद्रि रूपतद्रसानुभवः ततस्ता
दृशो सर्वात्मभावे जाते लीलोपयोगिदेहप्राप्तिरेवं साधनदशोक्ता ॥ ततः फल कृष्णः
दशायां पूर्वोक्तरीत्या रसदानं करोतीति निगूढाशयः ॥ किंचा रूपया प्रकर्षेण ३०

दानमुक्तं॥ तेन श्रीमदाचार्याः स्वयं चेत् साक्षाद्दत्तदानं कुर्युस्तदा तद्भावो भवेन्ना
न्यथा॥ अन्यदा तु तत्प्रेमणा मुक्तिरेव सर्वेषामिति भावः॥ ननु कथा दानानंतरं एत
द्भावस्यापि कदाचिदितरसंगेन तद्भावो गच्छेत् तत्राहुः॥ विरहानुभवैकार्थसर्व
त्यागोपदेशकः॥ भक्त्याचारोपदेष्टा च कर्ममार्गप्रवर्त्तकः॥ २८॥ स्वीयानां मतद्भा
वेन यथा विरहानुभवो भवेत् तदर्थं सर्वत्यागोपदेशकर्त्ता॥ तेनेतरसंगाभाव
न उत्तरोत्तरं तद्भाववतरंगा उच्छलिता भवेयुरिति विरहानुभवोऽपि भवेत्॥ स च
वत्स्यरागः प्रथममित्यवस्थाप्रकारेण विकलतास्वास्थ्यरूपो भवति॥ एवं परि
त्यागानंतरं यथा संन्यासिनां स्वाश्रमे स्थितत्वात् तदुक्ताचरणं क्रियते तत्तथैतस्य
तत्करणं बाधकमित्युक्तपरित्यागोचितधर्मोपदेष्टृत्वमाहुः॥ नक्षेति॥ न

त्किंशब्देनाऽत्रसंन्यासिनस्तत्संबंधिनश्चाचारणं तदुपदिष्टं ॥ एतेन तत्परित्यागानंतरं य
थास्मिन्नरः पुष्टो भवेत्तदेव कर्त्तव्यं नान्यदाश्रमधर्मादिकं मुख्यतया ॥ आश्रमां
 गीकारस्तु स्वीयबंधनिवृत्त्यर्थमेवेत्येतत्सर्वं संन्यासनिर्णये निरूपितमिति सर्वमन
वद्यं ॥ ननु सर्वाश्रमश्रेष्ठसंन्यासे कृते यत्र तदाश्रमधर्माचरणं न कर्त्तव्यं तत्रापि
यत्प्राप्तं तत्कर्मण्याचरणं तु प्रायशो न भविष्यत्येवेति विदेहमुक्तानामाचरणमार्गे॰ अप्रा
माण्यशंका भवेत्तत्राह ॥ कर्मेति ॥ अन्येषां कर्तृत्वे कः संदेहः ॥ यः प्रवर्त्तकः सोपिह
लेव प्रवर्त्तयति ॥ अन्यथा विधिप्रज्ञानात्स्वयं कथं प्रवृत्ता भवेयुः ॥ एतेन वेदोक्तक
र्मकर्त्तृत्वं विना प्रामाणिकत्वं निरस्तं ॥ तर्हि कर्मकर्तॄणां अग्निष्टोमेनेतिफलमुक्त्वा फलं;
स्वर्गादिफलमेव भवेतियथा तथा भक्तानामपि भविष्यति तत्राह ॥ यागादौ

भक्तिमार्गैकसाधनत्वोपदेशकः॥ पूर्णानंदः पूर्णकामो वाक्पतिर्विबुधेश्वरः॥२९॥

एतेन भक्तिपुष्टकर्मकरणोपदेशो भक्तिसाधनत्वेनैव न स्वर्गादिफलसाधनत्वेनेति सू

चितं॥ यद्यपि कर्मणां साक्षाद्भक्तिसाधनत्वमपि नास्ति तथापि कायपद्येन लोकसं

ग्रहार्थं भगवदाज्ञारूपत्वेन करणे भक्तिसाधनत्वेनैव तत्कृतिरुचितेति न स्वर्गादि

फलं भक्तानां॥ ननु श्रीमदाचार्याणां उपदेशकत्वं प्रवर्त्तकत्वं चोक्तं कर्तृत्वं नोक्तं।

यद्युक्तं प्रवर्त्तकत्वेन तदपि गौणं न तया तत्कथं तन्नोक्तः॥ पूर्णानंदः पूर्णकामः।

अयं भावः। कर्मकरणं तु निष्कामसकामभेदेन द्विधा भवति॥ तत्र निःकामस्य क

र्मणः फलं चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञानप्राप्तिः। कदाचित्तद्वारा मर्यादाभक्तिः। तयोः

परमफलमक्षरसायुज्यं॥ तत्र गणितानंदभजनमेव न तु पूर्णानंदरसानुभवः॥

सर्वो०टी० एतेन पूर्णानंदाः सकामस्याफलं तुच्छमेव ॥ एतेन लौकिकदुःखकामाद्येन तस्य कर्तृ-
त्वमसं नाचिंतितमेव ॥ एतेनोभयथाप्यकर्तृत्वं सिद्धं ॥ यत्कुर्वंति तत्सर्वं तत्कित्वेनैव ना-
३२ न्यथेति सर्वं सुस्थं ॥ ननु भक्तिसाधनत्वेन कृतानामपि कर्मणां चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञा-
नवैराग्यमेव फलं श्रूयते ॥ भाव्हा भक्तिसाधनरूपत्वं कथमुच्यते तत्राह ॥ नाक-
यतिः ॥ यद्रूपाश्रुतिस्तस्याः पतिः ॥ अत्रायं भावः ॥ कर्मादिकं यत्क्रियते तत्तद्दश-
या क्रियते सर्वत्र प्रमाणरूपत्वात् ॥ वेदानामपि भगवदाज्ञाप्रमाणं ॥ यतस्तदा-
ज्ञयैव तन्निश्वासरूपेण प्रतिसिद्धाः ॥ तेन भगवदाज्ञाया वेदाज्ञानियंतृत्वमुक्तं ॥
भगवदाज्ञाया श्वासरूपत्वेन वाचत्र्यासे एवं सत्वादाज्ञाया अप्रमाणरूपत्वमुक्तं हक्षः
भवति ॥ एवं सत्याचार्याणामपि भगवदास्यरूपत्वाद्वाक्यानि तेन श्रुतिनियंतृ ३२

त्वेनएतद्वाज्ञयाऽकृतस्यकर्मणोभक्तिसाधनत्वंसिद्धंभवतिनाऽन्यफलसाधनत्व
मितिसूच्यते॥ननुयागादौतत्तद्देवतोद्देशेनाऽर्पितंदीयतेइति।तानिस्तद्योग
कृतफलदात्र्योपिताएवसंभवंतीतिनभक्तेर्भगवदभ्यर्हैकसाध्यत्वात्तद्देवतादि
साध्यत्वाभावात्तत्कर्मणःफलंकथंभक्तिस्तत्राहुः।विबुधेश्वराःसर्वेषांतेषा
मपिईश्वरःनियंतेतिभगवानेवस्वविभूतिरूपत्वेनफलभोगंकरोतीतिसए
वफलदाताइत्येतद्विभूतित्वेनकृतेकर्मणिभक्तिरेवसिध्यतिनपृथग्देवतात्व
नेतिभावः।अतएवोक्तंयस्त्वेवविभूतीर्भवितस्तत्संपाद्यनःप्रभोइतियुधिष्ठिरे
णराज्ञा॥एतेनैतत्संबंधिविभूतिज्ञानेनकृतेनाऽनन्यत्वंभगवत्संगोपीतिभक्ति
रेवफलतीति॥एष्यंदेवतानिमानेनकृतेनफलतीतिस्पष्टमेवेति।अत्राप्याह।

सर्वो॰टी॰ र्यणांपुरुषोत्तमास्यत्वेनअग्निमुखावैदेवाइत्युक्तत्वाच्चविबुधेश्वरत्वमुक्तमिति
तन्नियंतृत्वेनफलदातृत्वात्भक्तिरेवफलतीतिभावः।ननुभगवदाज्ञयैवभक्ति
३३ साधनत्वेनापिक्रियमाणकर्मभिर्जन्मांतरसहस्रेणोत्पाद्येतिवचनादनेकजन्मस
हस्रानंतरंभक्तिःसेत्स्यतीतिकथंपुष्टिफलमेतदंगीकारमात्रेणैवशीघ्रंभवेत
त्राह॥कृष्णनामसहस्रस्यवक्ताभक्तपरायणः॥भक्ताचार्योपदेष्टार्थनानाभावा
कनिरूपकः॥२०॥माहात्म्यश्रीकृष्णसहस्रनाम्नांवक्ता॥एतेनफलरूपसाक्षात्स
दानंदस्वरूपस्यनाम्नामपितद्रूपत्वात्तन्नामार्थरूपभगवत्स्वरूपानुसंधानेन
तच्चरणपापात्सहस्रंयैस्तुपवितैःपवितंस्याच्छुकामृतमितिउक्तत्वात्संपूर्ण कृष्णः
श्रीभागवतोक्तफलरूपत्वेशीघ्रमेवपुष्टिफलंभवतीतिसूचितं॥एवंसतिस ३३

कीर्यातामेहंगीकारानंतरमेतन्नामश्रवणपाठादिकमेवकर्त्तव्यंनान्यदितिफलि
तार्थः।तथापियत्कुर्वंतितत्कर्मकर्त्तव्यमितिभगवदाज्ञप्तत्वेनतदाज्ञायाश्चकरण
त्वात्स्वामिद्रोहोभवेदितिलौकिकवैदिकेषुकापथ्यात्कर्मकरणंनतुसङ्गजथ
भत्वात्॥तत्रापिभगवदर्थमेवतत्कुर्वंत्यतःनतुफलांतरे॥अन्यथाऽनन्यत्वभंगप्र
संगःस्यात्॥एवंसत्युचितमेवशीघ्रंयत्फलंभवेत्॥यद्वा॥द्वादशस्कंधात्मकसं
पूर्णश्रीभागवतपठनेपिबहुकालविलंबोभवेत्फलप्राप्तौतत्रविषययस्ववस्य
यातदर्थाऽध्वगमेपिसंभ्रमोभवति।अतएवयथाफलाप्तौविलंबोनभवेत्तथा
ततउद्धृत्यसारभूतनाम्नांवर्णायैःसंपूर्णग्रंथकामृतमेवपठितंभवेत्॥एवं
सतियत्रफलदानेश्रीभागवतश्रवणेपिकालविलंबामहिष्टस्तत्रकर्माहिन

सर्वोटी० नितकालविलंबासहिष्णुत्वेष्विवाच्यमितिभावः॥ननुभक्तार्थमितावत्करणंकिंप्र
योजनकंतत्राहुः॥भक्तपरायणः।तेषुतत्परःप्रपन्नइव॥यथायथाभक्ताःप्रप
३४ न्नाभवंतितथातथाएतेपियेयथामांप्रपद्यंतइतिवचनात्तेषुप्रपन्नास्तत्फलंदद
तीतिभावः।यद्वा॥भक्ताएवपरंश्रयनंस्थानंयस्येतिनित्यंभक्तांतःकरणेतिष्ठति
तेनतत्फलदानेनस्वस्यापिफलभोगोभवेदिति।शीघ्रमेवफलदानमित्यपिसूच्यते
॥ननुपूर्वकर्मकृतितात्पर्यमुक्तापश्चात्शीघ्रंफलदानेहेतुरप्युक्तः।परंतुतत्पा
वकरणेपितद्भक्तधर्मानवबोधात्तदाचरणाभावेनप्रपत्त्यसंभवात्पुष्टिमार्गीय
भक्ताचारानधिकारात्कथंफलंभवेत्तत्राहुः॥भक्तेति॥भक्ताचारोपदेशार्थं कृष्णः
तदाचरणोपदेशार्थंनवरत्नभक्तिवर्द्धिन्यादिवाक्यानांनिरूपकः।एतेनतद् ३४

क्तप्रकारेणधर्माचरणंकर्त्तव्यमितिसूचितं॥नन्वेतदुक्तप्रकारेणभक्तिकरणे
नामुत्रकिंभवतीत्याह॥स्वार्थोज्झिताखिलप्राणप्रियस्तादृशचेष्टितः॥स्वदास्या
र्थकृताशेषसाधनःसर्वशक्तिधृक्॥२१॥स्वार्थंस्वसेवार्थमेवोज्झितंअखिलं
येःस्वार्थएवोज्झिताअखिलजायादितिवातेप्राणादपिप्रियाभवंतितेषांस्वयंवा
प्रियोभवति॥अत्रप्राणप्रियत्वकथनस्यायमाशयोऽवगम्यते॥एवंस्ववाक्ये
नसर्वात्मनाभगवत्सेवादिकंकर्त्तव्यमित्युक्तंतत्करणेनसर्वेपिभक्ताःसर्वात्मना
प्रपन्नाभवंतिप्रपत्त्यनंतरंप्राणप्रियत्वकथनेनप्रपत्तिजनितकृपादत्तस्ने
हादिनापुष्टिभक्त्याचाराधिकारिणोभवंतीतिसूचितं॥किंचात्राचार्याणां
भक्तेषुतावत्कृतिस्तत्फलसंबंधार्थंफलसंबंधेमतिप्रमोरपिमहानुरसज

सर्वो॰टी॰ नितसंतोषोभवति॥येनब्रह्मसंतोषःस्यात्तेवाप्राणःप्रियोभवतितत्रकःसंदेहइ
तिभावः॥किंवास्माज्ञाकरणेनापिसेवकःप्रियोभवतीत्यपिसूच्यते॥ननुकथंज्ञा
३५ यतेसर्वंभक्तैस्पक्तंतत्राह॥तादृशावेष्टितः॥तादृशैःपूर्वोक्तैरेवनिरंतरंवेष्टितः॥
निरंतरंनिकटेस्थितिस्तुदेवभवेद्यदासर्वत्विकंभवेदित्यर्थः॥ननुनिरंतरभक्तसे
वाकरणमेवनतत्कालेकर्माहीनांकरणावकाशोनदृश्यतेतदातत्करणाज
नितदोषप्रसक्त्यातत्साध्यभक्तेरपिसदोषत्वप्रसंगेनसाधनस्यदुष्टत्वेनकथंत
त्फलसिद्धिस्तत्राह॥सदापेति॥सदामार्यकृतानिप्रकटीकृतानिनिःशेषाणि
साधनानिस्वमार्गीयाणियेन॥एवंसतिदासानांसाधनानिपूर्वोक्तानिनकिंतु हल्लः
नवरत्नभक्तिवर्द्धिनीविवेकधैर्याश्रयाद्युक्तानितान्यवश्यंकर्तव्यानियतस्तद ३५

करणे मार्गाद्विपतेदतः कर्मादीनां कार्यत्वेन कर्तव्यत्वात् अकरणेपि न दोष इति
वक्तुं कदूषणानवसरः॥ यद्वा अत्र कृतपदेनैवं प्रतिभाति॥ यत्स्वमार्गीयान्यपि
जीवैरशक्यानि मत्वा तद्धर्मस्वयमेव तानि लोकेषु भक्तानां ज्ञापनार्थं कृतानि पुनः
स्वस्मिन्नेव स्थापितानि यतस्तानि तत्रैव दृश्यन्ते नान्यत्रेति॥ एवं सति येन दाम्भ्यया
केवलमाचार्यविश्वासेन आचार्यैकरूपैकसाधना निरंतरं तत्सेवापरास्तिष्ठंति ते
षां स्वदासानां स्वबलेनैव श्रीकृष्णः फलरूपभक्तिसिद्धिं कुर्वंति न तेषां पृथक्साधनापे
क्षां कुर्वंतीति॥ यदि चेत् कुर्वंति तदा स्वयमेव कृतात् फलं प्रयच्छतीति ज्ञापना
योक्तं स्वदासेति॥ अथवा दासानां सेवैव मुख्येति तन्निष्ठया न त्वेवं तेषां प्रवृत्त
तानि स्वत एव भवंतीत्याचार्यस्वरूपमेवातन्निष्ठविश्वासेनैव सर्वं भवतीति

सर्वो०टी० सर्वस्मिन्नस्थमतःसेवात्वरूपंकार्यैवित्कृमयथाप्तिफलसंभवात्॥एतेनस्वसेवयैवतानि
सिद्धानिभवंतिनब्रह्यकर्तयेत्यपिसूचितं॥एवंसतियत्रस्वमार्गीयफलप्राभावेवत
३६ त्साधनाभावान्नप्रतिबंधःतत्रसेवायरासांकालेकर्मकिरणेनकृतस्मारंद्दोषसंभा
वनागंधइतिज्ञापितं॥यदिकदाचिद्दहिर्मुखस्पसंकामेवदेवतदामलकर्मकुर्वतांइ
त्यादिवचनैःसापिदूरीभवतीतिसर्वमनवद्यं॥ननुएवंसाधनाभावेनाप्तिफलहा
निःकिंसामर्थ्यमित्याहःसर्वशक्तिधृगिति॥सर्वशक्तिभिःकृत्वासर्वकरणसमर्थः॥
एतेनसाधनैरपेक्षंभक्तानांफलदानएवनकिंतुसर्वकार्यमात्रेतादृगेवसर्व
कर्तुंसमर्थः॥एवंसतिभक्तानांयदपेक्षितंतत्सर्वंस्वेच्छयैवशीघ्रंकुर्वंतीतिभा कृष्णः
वःसूचितः॥यद्वा॥यथासर्वाःशक्तयस्तथाप्रसादरूपापिशक्तिरस्तितयाप्रग ३६

र्थे तौ॥ एतेन तत्कर्तृत्वेवत्ताइकस्वचुरभावो हि येनैव फलं स्वयं इच्छंति नान्यसाधनापे
क्षेति ज्ञापितं॥ तेन यथा यथा भावश्चाद्रूयं तथा तथा फलमा॥ मुख्यमिति भावः सूचि
तः॥ ननु भक्तानां धर्ममिति तत्स्वमार्गीयं सर्वं प्रकटितं तत्सर्वं स्वप्रादुर्भावसमये प्रमेयब
लेनैव सर्वेषां ज्ञापितं प्रादुर्भावाऽसमये स्वव्यतिरेकाऽन्यत्र माम सत्येन सर्वज्ञाना
भावादनेपेकत्वं ज्ञास्यंतितत्राह॥ ननु विभक्तिप्रकारैकहेतेस्वान्वयहेतुस्थिता॥ स
वंत्रे स्थापिता त्रीयपस्वमाहात्म्यः स्वयापदः॥ २२॥ ननु विभक्तेषु यथा त्रेपि भक्तिप्र
कारोऽभवत् तदर्थमियाऽन्वयकर्त्ता॥ अत्र स्वान्वयपदेनैवं यंद्धति भाति॥ स्वमार्गीयं
संपूर्णं ज्ञानं स्वव्यतिरेकेन भवेदेव॥ भक्तानां मुखारस्तुस्य तज्ज्ञानेन सर्वथा क
र्तव्यमेव॥ सर्वदा भगवद्विष्णुकृतेन स्वस्थितिरप्यत्रा॥ त्राकायाऽइत्येतत्संबंधि

सर्वो॰टी॰ चार्यभगवदभिप्रेतमपिकर्त्तव्यमिति भगवदभिप्रेतत्वात्तस्यान्वयमेवाऽग्निकुमारं स्व
यंभास्याद्यग्निरूपेणैवप्रकटमकरोदितिस्वाप्यंप्रादुर्भूतंचकारेतिद्व्यक्तत्वात्
३७ अत्रचतदग्निरूपत्वद्योतकस्वपदोपादानादेवगम्यते॥ एतेनाग्निकुमारादन्यत्राग्नि
स्वरूपेणाविर्भावकारणाभावात्त्वेनैतादृशरूपत्वमितिसूचितंभवति॥ अयंत्वग्नेर्जा
तोऽग्निरेवभवतीतितत्स्वरूपमेवप्रकटः। यथाऽऽचार्यस्वरूपंपूर्वोक्तालौकिकधर्मस
हितमेवमेवाग्निकुमारस्वरूपमितिज्ञेयं॥ किंच॥ अनुपम्याद्विद्यमानदशायां
अयंभगवद्दोविधिर्येनसः अन्वयःप्रकटःकथ्यते॥ एतेनयथाऽऽचार्याःसर्वेषांभ
गवत्स्वरूपास्तथैवसर्वेषांभक्तानांभगवत्स्वरूपोऽग्निकुमारःभनुसाक्षात्स्व कृष्णः
यमेवप्रभुः अतःस्वाभिप्रायेणैवोक्तंस्वान्वयकरिति॥ एवंसतिसर्वेषांज्ञानेननिः ३७

ब्रत्पुत्रहाकल्पसिद्धिः सिद्धा॥ ननु तत्रान्वयस्य करणमुक्तं तेनौरसत्वं न विघ्नतीति
द्द भावेन तद्रूपत्वमपि कथं तत्राह॥ पिता॥ पितृत्वेन पितुः पुत्र इति ज्ञापितं॥ तेन
स्वात्मा वै जायते पुत्र इति वाक्यात् यथा दृशः पिता तादृश एव निरूपितं॥ ननु पितुः
पुत्रत्वे पि लोके उभयोः साम्यं न दृश्यते तत्राह॥ स्वयंज्योतिरग्निकुमार एव स्था॥ पि
तेन्द्रियोपस्तमाद्व्यात्मं पूर्वोक्तं तादृशं येन सः तेन तत्तुल्यत्वं सूचितं॥ नन्वेवमत्रा
पमाहात्म्यस्यापनेन सर्वेषां स्त्रीणामाश्चर्यं न भवेत्तत्राह॥ अथापदः॥ ननु केन प्रकारेण
स्वाश्चर्यं दूरीकुर्वंतीति तत्राह॥ पतिव्रतापतिः पारलौकिकैहिकसाधनरूप॥ नि
रुद्धहृदयो न न्यमक्ते पुत्रः पिता च आयः॥ २३॥ अत्र पतिशब्देन सर्वेषां पतिः स्याद्धितु
कल्पवृक्ष एव धर्मस्य हित एव पतिर्नान्य इति सूच्यते॥ आचार्यास्तु तादृशा धर्मपुत्रा

सर्वोत्तमटी० एवञ्चातएवतादृशोयतोव्रतेऽनन्यव्रतंतद्व्याप्तिरितिकिंअन्यानिमपिनार्हतीतिध्वनितंयस्याः
सापतिव्रतातस्याःपतिः।एतेनयाएवंअनन्यव्रतेनआचार्यस्वरूपेणसर्वात्मनाप्रप
३८ न्नातस्यास्तथारूपएवपतिः।सर्वोत्तिधर्मसहितपतित्वंतत्रप्रकटीकरोतीतित्रत
त्प्रकटनंतुअन्यभावमोरकरणंस्वस्वरूपज्ञानपूर्वकंस्वस्मिन्सर्वात्मभावकरणं
च।तेनसर्वोत्तमत्वंअलौकिकस्वरूपत्वमेवपतिव्रतायाःसिद्धंभवतीतिध्वनितं।
एवंसतियत्रपूर्वंअन्यसंबंधयुक्तायाअपिस्वपाणिसंबंधमात्रेणैवएतादृशा
भावेनयत्सर्वोत्तमत्वालौकिकत्वकरणंतत्स्वमाहात्म्यस्थापनेहेतुकमेवतत्र
साक्षात्स्वस्वरूपएवप्रकटीकृतोस्वाःतस्याःज्ञेयमाहात्म्यस्थापनेकिमाश्चर्यमि कृष्णः
तिस्मयापहत्वमप्येवंसम्यक्सिद्धमेवेतिभावः।किंच।पतिव्रतायाःसर्वोत्तमत्व ३८

निरूपणेनस्वेच्छया।पिसर्वोत्तमत्वात्स्वेच्छाकृततारतम्यसंभावनापिनास्तीत्यपिज्ञा
पितं॥ननुपतिव्रतायाएवमलौकिकत्वेपिबहिस्तुलौकिकत्वमेवदृश्यतेतत्राहुः॥
पारलौकिकैहिकहानकृत॥यद्यपिश्राचार्यव्यतिरिक्तंपतिव्रतायाःपारलौकि
कंऐहिकंवाकिमपिवांछितंनास्तितथापिस्वयमार्गीयंपारलौकिकंभगवत्संबं
धरूपंऐहिकंतत्फलरूपंसेवार्थंसान्वया॥द्विरूपंस्वतस्तद्धानकर्त्तास्वमार्गेभग
वत्सेवायाश्चावरूपकत्वाद्धीति॥व्यक्त॥श्राचार्यव्यतिरिक्तंअन्यत्सल्लवांछितंतथा
पिभुविनश्चितिप्रचारैकहृततएवएतद्धानकृत॥एवंसतिएतादृशामैहिकमपिपार
लौकिकमेवेतिनलौकिकत्वगंधोपि॥अतएवोभयोरप्येकरूपत्वमेवेतिज्ञाप
नार्थमिवैकपदंदत्तं॥एवंचेदन्येपिमर्यादात्मनाऽनन्यात्तेननसर्वथाप्रपन्नास्तेषा

सं॰ वे॰ टी॰ मपि च भयद्दानकेतीति सूचितं ॥ न त्वन्येषां कदाचिदपीति तत्राह ॥ निर्मलहृदयः इदं तु
न ज्ञातुं ज्ञाकातेन ह्रीश्वरेच्छा ज्ञेया भवति कस्यापि ॥ ननु कस्यापि ज्ञातुं ज्ञाक्या दानवेति त
३९ त्राह ॥ अनन्यभक्तेष्विति ॥ येनाहंज्ञा अनन्याप्तिप्रज्ञापित आज्ञायो येन ॥ तैरपि स्व
यं न ज्ञातः किं त्वेतज्ज्ञापित एव परं तु ताहज्ञा स्तेऽदुर्लभा एवेत्यभिकुमारे ज्ञेवं आज्ञा
याज्ञापितो नान्येष्विति ज्ञापितं भवति ॥ ननु अनन्यभक्तानां तु आज्ञायाज्ञापितः सा
धारणानां तु बहुविधमार्गस्य कृतत्वात्तत्र भ्रमरूपो मोहः कदाचित्स्यादेव ॥ त
द्दार्सर्वोत्तमत्वं नस्या तत्राह ॥ उपासनादिमार्गातिमुग्धमोहनिवारकः ॥ भक्तिमा
र्गस्य सर्वमार्गविलक्षणत्वं प्रकाशितुकृत्वा ॥ ५ ॥ उपासनादिमार्गेऽतिमुग्धानां मोहस्य नि कृष्णः
वारकः ॥ एतद्यथा तथा भक्तिहंसे निरूपितमिति सर्वमवदातं ॥ एतेन स्वमार्गस्तु ३९

सर्वविलक्षण इति ज्ञापितं भवति ॥ ननु सर्वविलक्षणत्वं कथं ज्ञाप्यते तत्राहुः ॥ भ
क्तिमार्ग इति ॥ स्वमार्गे सर्वमार्गेभ्यो यद्वैलक्षण्यं तद्धनुभवं ज्ञापयन्तः स्वयमेव करो
तीति तदाऽन्यप्रमाणं कुतोऽपेक्षणं ॥ अथवा भक्तानामपि तदनुभवकरत्व ॥ तद्वैलक्षण्य
स्यानुभवस्तु स्वमार्गे किं फलस्य मंत्रोपासनादिविधिनिरपेक्षत्वेन तादृशस्यैव सर्वस
र्वस्वत्वकथनात् तत्फलस्य सर्वेन्द्रियरसास्वाद्यत्वेन भोगकरणं ॥ एवं सत्येवं प्रकार
कफलानुभवस्य मंत्रोपासनाविधिनिरपेक्षत्वेन तादृशस्यैव सर्वस्वत्वकथ
नादपि सर्ववैलक्षण्यं ॥ ननु तन्मार्गे विधेर्नियामकत्वेन मर्यादामार्गविधिनि
रपेक्षत्वं फलस्य भवतु परं तु तन्मार्गे पिज्ञारण्यमार्गः सर्वधर्मविधिरहितः स
र्वधर्मानित्युक्तोऽस्ति तत्र विधिराहित्ये न स्पष्टो भविष्यतीति तत्राहुः ॥ एष्यकद्वार

सर्वो॰टी॰ णमार्गोपदेष्टा श्रीकृष्णहार्दवित्। प्रतिक्षणनिकुंजस्थलीलारससुपूरितः॥२५॥मर्यादा
मार्गीयशरणमार्गाद्भिन्नोयं, शरणमार्गः तस्मान्मच्छरणं गोष्ठं मन्नाथं मत्परिग्रहमित्यु
४० क्तपुष्टिमार्गीयशरणमार्गस्तिस्सन्यासादेवेशोक्षित्यादिनोपदेशाकर्ता॥ एतेनास्मिन्मार्गे शा
रणमार्गो भिन्न एवेति सूचितं। तेन मर्यादामार्गीयशरणेनाप्यसाधनत्वेनैव फलानुभ
वं कुर्वंतीति भ्रमारणपूर्वकं स्पष्टीकृतं॥ ननु तस्मान्मच्छरणमित्यादिना शरणमार्गस्तु कृ
एवेतेषां पुनर्भिन्नत्वनिरूपणे को हेतुस्तत्राह॥ श्रीकृष्णहार्दवित्। सदानंदरसरू
पफलरूपस्य हार्दं यो वेत्तीति। अयमभिप्रायः। श्रीकृष्णस्तु साक्षात्फलरूपत्वेन भक्ता
नां साक्षात्फलंदानमेव प्रकटं। तत्र कामभेदेवं भावाभावे वस्तुस्वरूपतदानयोग्यताभ कृष्णः
वन्नान्यथा॥ तद्दानेन तत्सर्वस्यापि तद्रसानुभवः सिध्यति॥ तदर्थमेवाचार्यप्राकट्यं कृतं॥
४०

अतोयथात्वार्यभिर्यद्दिमार्गभिन्नत्वेनस्वमार्गीयत्वारणंनिरूपयेयुः।तदैतदानींतज्ज्ञाप
नाभावादेतन्मार्गीयत्वारणस्यतन्मार्गीयत्वारणस्यचत्वारणसौम्येनभक्तानामेकत्व
ज्ञानेनसुखत्वात्तयासर्वात्मभावरूपास्वमार्गीयत्वारणप्रपत्तिर्नभवेदेवतदातत्फल
भोगोप्ययोग्यतापिनसिध्यतितेनभगवदभिलषितमपिनभवेदितत्संदेहादेज्ञात्वैव
तद्भिन्नत्वनिरूपणमितिभावः।ननुकथंज्ञायतेतद्भिन्नत्वनिरूपणेतज्ज्ञानेन
तत्प्रतिपन्नानांतत्फलानुभवएवसिध्यतितत्राहुः।प्रतिहरणनिकुंजस्थेति॥ए
तेनयेभक्तालीलास्थास्तेऽईदृग्मार्गप्रपन्नाएवनान्यमार्गप्रपन्नाभवंतीतिसू
क्तंतथ्येति॥किंचाऽयंलीलात्वलौकिकीतत्संबंधभक्ताअपितादृक्कारणेनप्र
पन्नाभवंतितदातदनुभवोपिस्यादितिनैहपिस्किमार्गगंधोपितेषां॥अन्यथा

सर्वो०टी० एतत्फलासंभवात् । तेनैतन्मार्गप्रपन्नानामेतादृशफलानुभवन एवं सिध्यतीति नाम्नाहि
ति भावः सूचितः ॥ एवं सत्याधुनिकानामप्येवं ज्ञानेन चेत्सर्वथा प्रपन्ना भवंति तदा त
५२ त्फलानुभव एवं सत्यतीति नाम्नाहितिज्ञापितं भवति ॥ ननु प्रति रुणीये तद्रसस्फुरि
त्वं कथं ज्ञायते तत्राह ॥ तत्कथाक्षिप्तचित्तस्तद्विस्मृतान्यो व्रजप्रियः ॥ प्रियव्रजस्थि
तिः पुष्टिलीलाकर्त्ता रहः प्रियः ॥ रह्यांतल्लीलाकथायामेव आ समंतात्क्षिप्तं चित्तं
यस्य तथा तस्यापि तं विनिर्णयेन । एतेन अन्यावयवानामन्यत्र व्यवहारे पि विनं तु तत्रैव
तिष्ठति ननु कदाचिदप्यन्यत्र गच्छतीति भावः । एवं सति निरंतरं तत्कथाकथनेन तद्र
सस्य भावादेव पूर्वोक्तलीलारसावृत्तिः प्रकटा भवत्येवेति सर्वथा स्फुरितत्वमपि कृष्णः
ज्ञापितं भवति । ननु निरंतरं कथाकथनेपि अन्यस्मरणे न कदाचिच्छिन्नचित्ते ५२

पाह्निकंभवतत्राहुः॥तद्विस्मृतान्यइति॥तद्व्यतिरिक्तस्यस्मरणमेवनास्तिकुतो

विरूपसंभावना॥एतेनजीवनमपिकथैवेत्यपिप्रत्युक्तं॥अन्यथाजीवनसाध

नस्यापिविस्मरणेनतदभावाज्जीवनस्यसर्वथाबाधासंभवतीतितदभावात्क

थामृतमेवजीवनमितिज्ञापितंभवति।किंच।विप्रयोगरसलीलाश्रितेनत्वा

पतप्तानां।एतत्कथामृतमेवजीवनंभवतीतिभावः।ननुकथात्वदृष्टेनतल्लीलाक

थनंकथ्यतिकथनमेवोच्यते॥एवंसतिसर्वविस्मरणेसतितत्कथनंकेनसंभव

तितत्राहुः॥व्रजस्त्रियः।व्रजस्त्रियःकोर्थः।व्रजस्थाःलीलासंबंधिनोलोकाःप्रियायस्य॥

एतेनतेषामेतल्लीलासंबंधित्वेनप्रियत्वेनतैःसहैवपरस्परंतत्तदनुभूतली

लाकथनजनितपरमानंदरसभरेणसदृमत्वाईलदृष्टसर्वकंनान्येनसंदे

सर्वोत्टी० तिज्ञापितंभवति॥तत्कथासंबंधित्वेनतेषांनविस्मरणमितितत्प्रतिरिक्तानांसर्वेषां
विस्मरणमित्यपिसूचितं॥ननुनिरंतरंतैःसहकथनंतत्रस्थितस्यैवकथंभवतितत्रा
५२ ह॥प्रियव्रजस्थितिरिति॥तेननिरंतरंकथनंसंभवति॥ननुनिरंतरंव्रजस्थितौकिंन
कोहेतुस्तत्राह॥पुष्टिलीलाकर्त्रीति॥पुष्टिलीलांरामादिलीलांसाक्षात्संबंधरूपांस्व
यंकरोति॥अत्रस्वस्यकर्तृत्वकथनेनस्वयमपिभगवानेतदधीनएवतल्लीलांक
रोतिएतानप्येतदधीनएवमनुभावयतीतिभावःसूचितः॥तेनयथायथैतेषांरुचि
स्तथातथैवकरोतीतिज्ञापितं॥तल्लीलानुभवस्तुव्रजस्थितस्यैवभवेत्व्रजएवकृत
त्वादितिनिरंतरंस्थितिरपि॥ननुभगवानेतदधीनएवलीलांकरोतीतिकथंज्ञाय कृष्णः
तेतत्राह॥रहःप्रियः॥एकांतमेवप्रियंयस्य॥अत्रायंभावः॥संप्रेक्षमिलितेपि ५२

यथायथातत्तद्भावजनिततत्तदभिलषितप्रकारानुभवरसैकांतंभवतितथातरंगा
यारसैकस्यात्मप्रियस्यसखाःसमस्तंनभवतीति॥रहस्येवतादृग्लीलाकरणेतत्तत्प्र
का॥निर्वचनीयपरमरसानुभवेनभगवानपितदधीनोभवतितेनभगवतोपिरहस्य
वप्रियोभवति॥एवंसतिउभयोःपरमरसानुभवकर्तृत्वेनरहस्यएवप्रियंभवतीतिभा
वः।एतेनएतदधीनत्वंस्पष्टमेवज्ञातंभवति॥ननुएतेनुसर्वदारहस्येवस्थितैतर्हिली
लांकुर्वंतिकदाचिद्भक्तानांतल्लीलाज्ञानेछाभवेत्तदाकथंस्फुरयंतितत्राह॥भक्ते
च्छापूरकःसर्वाज्ञातलीलोतिमोहनः॥सर्वासक्तोभक्तमात्रासक्तःपतितपावनः॥
२४॥भक्तानांयस्तदभिलषितंतत्सर्वंस्फुरयंतितर्हिभक्तानांसंपूर्णलीलाज्ञानंजा
तमेवभविष्यतितत्राह॥सर्वाज्ञातलीलइति॥यद्यप्येतेभक्तमनोरथपूरणे

सर्वा॰टी॰ र्थंकथयंतितथापितेषांसर्वलीलाज्ञानंनभवतीतिसूच्यते॥ननुकथितायामपिस
त्यांज्ञानाननेवेत्कथंतत्राह॥अतिमोहनः॥कथनेपरममोहनरूपः॥अयंभावः॥क
४३ रुणयाचिद्रूपस्यसर्वात्मनाप्रपन्नस्यतल्लीलाज्ञानेप्रभुरार्त्तिंदृष्ट्वाकृपयायत्किंचिल्लीला
कथनारंभएवतन्मनभरजनितपरमानिर्वचनीयस्वरूपसौंदर्यदर्शनेनैवअतिमो
हिताभवंति॥पश्चादीषन्मात्रकथनेनतल्लीलारसाब्धिबिंदावेवमग्नाभवंत्यतःसर्व
र्वलीलाज्ञानंकस्यापिनभवति॥यद्यप्येतेमोहनंनकुर्वंतितथापिस्वरूपस्यभाव
देवतन्नभवतीति॥ननुएतावज्ज्ञानंसर्वेषांकथंनकरोतितत्राह॥सर्वासक्तः॥सर्वे
षुपुष्टिमार्गीयव्यतिरिक्तेषुअसक्तएव॥सर्वथास्नेहजनितासक्तिरहितएवेत्य रुक्तः
तस्तान्नईषदपिनज्ञापयतीतिभावः॥ननुतर्हिमर्यादामार्गीयभक्तेष्वप्यसक्तौते ४३

नंतेषामपितन्मार्गीयज्ञानाभावात्तत्फलंकथंभवेत्तत्राह ॥ भक्तमात्रासक्तः ॥ यद्य
पिसर्वेष्वेभक्तेष्वेवतथापिपुष्टिमर्यादाभक्तमात्रेष्वाईषदासक्तः ॥ तदपेक्षयाईष
त्क्लिष्टभक्तिमान् ॥ तेनतन्मार्गीयंफलंतेषांभवतीतिभावः ॥ नन्वेवंयथासाधनंफ
लदानेकिमप्यसाधारणत्वंनभवतीत्यत आह ॥ पतितपावनः ॥ सर्वसाधनशून्यानां
च्युतानिषिद्धाचरणपतितानामपिपावनः ॥ स्वकरुणादृष्ट्यैवतान्पावयंतीति ॥
एतादृशानामतिपावनकरणत्वेनअसाधारणत्वंसंपन्नंभवतीतिज्ञापितं ॥ ननु
पतितानामपिपावनत्वेनयदिसाधारणमेवफलंदद्यात्तदासाधारणत्वमेवभव
तिनासाधारणत्वंतत्राह ॥ स्वयशोगानसंहृष्टहृदयांभोजविष्टरः ॥ स्वयशःपी
यूषलहरीस्राविता‍न्परमःपरः ॥ २५ ॥ यद्वास्वकरुणारसार्द्रदृष्ट्यापतितानप्यप

सर्वोत्त्टी॰ यन्तितदातेषुनामभवंतीतितदाश्रीमदाचार्यस्वरूपंदृष्ट्वाकृतार्थायंतेयशोगायंतीतितदा
तज्ञानेनसम्यक्प्रकारेणदृष्टानिउच्छलितानियानिहृदयस्वरूपाणिभोजनानिअग्रेभो
४४ जरूपत्वेनहृदयेभक्तिरसस्यरससंबंधोतितिं।तत्रतान्येववाविष्टुरः।आसनंउपवेशना
नंयस्य।।अग्रेभोजस्यासनकथनेनतेषांहृदयेभ्रमरूपोभ्रत्वानिरंतरभावस्फूर्ति
मुत्पादयंतीतिभावसूचितः।एवंक्रमेणतद्भावोदयेनासाधारणफलमपिददा
तीतिसर्वमनवद्यं।।ननुकथंज्ञायतेभावानुत्पादयंतितत्राहुः।यत्राइति।।निरंत
रंसाह्ला।त्रभगवत्संबंधिभावोदयेनततसंबंधाभावजनितप्रचुरार्त्तितापेनजीवना
शाकत्वेसंपन्नेतदेवसयशाःश्रीमल्लीलामाहात्म्यरूपंतेषाममृतरूपंजातं।त कृष्णः
दवलंबनेनैवतज्जीवनस्थितिर्भवतितदातत्सयशाःपीयूषलहरीभिःप्लाविताः ४४

प्रवाहिताः भक्तानामन्येपि सर्वे रसायेन ॥ एतद्व्यतिरिक्तं सर्वं स्वितर एव विस्मृतमित्यर्थः ॥
भावितपदेनान्यरसगंधोपि न स्थितः ॥ एवं सति सर्वात्मना प्रपन्नतातज्जभावोत्पादने
नैव भवतीति सूचितं ॥ ननु तेषां सर्वरसभावकत्वं कथं तत्राह ॥ परइति ॥ रसरूपे
प्रभुसर्वोत्कृष्टेप्यतः ॥ ननु कथं ज्ञायते सर्वोत्कृष्टत्वं तत्राह ॥ लीलामृतरसार्द्रीकृ
ताखिलशरीरभृत ॥ गोवर्धनस्थितिलुप्ताहस्तलीलाप्रेमपूरितः ॥ स्वर्यो ॥ यथा भक्ता
समुद्रे पूरो यस्तावर्द्धितन्तद्धासर्वं भावयित्वा स्वरसेनैव सर्वं मग्नं करोति ॥ पुनः पूरदृष्ट्या ॥
तत्रार्द्रता कदापि न गच्छति ॥ तथा तत्र ताहशलीलामृतरसाधिपूरदृष्ट्या सर्वभाव
नेनार्द्रीकृताः समस्ताः शरीरभृतः स्वकीयायेन ॥ आर्द्रपदस्पर्धादिरुक्तायएक
लीलारसामृतेनार्द्रा एवतदेवान्यलीलारसेन पुनरार्द्रा भवंति ॥ एवमनेकाली

सर्वो॰टी॰ ला.तल्लीलाऽमृताब्धिप्रवरेणसर्वदार्द्राएवतिष्ठंतीतिज्ञापितं॥यथासमुद्रस्यैकत
रंगेणार्द्रतायांविद्यमानायामेवद्वितीयस्तरंगआयातितेनसर्वदैवार्द्रतातत्रति
४५ ष्ठति॥तथात्रलीलामृतसमुद्ररूपंश्रीमदाचार्यस्वरूपंतत्रतदमृतप्रवरप्रवाहैक
घनधारातरंगाइवतल्लीलानावाउद्धलंतितत्तरंगरूपैःस्वैःपुनःपुनःसर्वदार्द्रा
एवतिष्ठंतीतिभावः॥यद्वा॥तत्रसार्द्रायिनकास्तितथाकृताअखिलाःशारीरभूता
येनेतिपरंपरयारसस्यमहत्वंसूचितं॥एवंसतिसर्वोत्कृष्टत्वंसर्वज्ञापकत्वंचस्प
ष्टीकृतं॥ननुकदाचित्तल्लीलामृतेनसर्वेषामार्द्रीकरणात्समस्यन्यूनतानवेद्य
थापर्वापरेमसमुद्रस्येतितत्राह॥गोवर्द्धनस्थितीतीति॥तस्यांतथाभूतोत्साहोमान कृष्णः
सोल्लासोयस्येतितन्न्यूनताभावःसूचितः॥ननुतत्स्थितस्यामानसोल्लासकथंतन्न्यून ४५

ता भावस्तत्राकूतः। तच्छ्रीलाप्रेमसञ्चरितः। निरंतरं तत्प्रेमरससम्पूर्णा एव॥ अयं भावः।
यदा श्रीगोवर्द्धनोद्धरणं कृतं तदा सर्व्वे व्रजवयं नितं घोषनिवासिन इति भगवत्कृतश्री
गोवर्द्धनमहोत्सवजनितपरमानंदरसभरेणार्द्रा एव भक्ताः पुनरिंद्रकृतवर्षा
नंतरं परमाश्चर्यरूपं श्रीगोवर्द्धनोद्धरणेनं केवलस्वकीयराज्यहानिमकलम
कसमाजे एकत्रैव मिलितपुनस्तत्त्वज्ञकृतनिष्ठस्नेहभरजनितपरमानिर्वचनीय
रसामृताब्धिपूरोच्छ्वासतरलीकृतस्वकटाक्षामृततरंगविलासैरत्यंतमनिमिषितं
त्विनार्द्राः कृताः पुनः स्वस्वमनोरथपूर्वकं कोटिकंदर्पलावण्याधिकमाधुर्यसीमा
तत्तदंगप्रत्यंगशोभाच्छादनताहास्यरसोद्धिकसितश्रीमुखालोकनस्पर्शादिलीलासु
खजनितपरमरसामृतेनत्यार्द्रीकृताः पुनः श्रीमतिगिरीयथास्थानेकृतेम

सर्वोत्टी० गवतितादृशस्नेहेनैवाराध्यादिकरणेजलादिकंवारयित्वातत्पानेनपरमानंदि
तइत्येवंतल्लीलाप्रेमपूर्णाजातायथातथाचार्याणामपितल्लीलामध्यपातित्वे
५६ नैवतादृशप्रकारकलीलाप्रेमस्फुरितत्वमुक्तं।।यद्वात्रस्फुरितपदेइतच्प्रत्य
यांतंज्ञेयं।।तदातल्लीलापदेनगोवर्द्धनीयालीलाःकृताःताःसर्वाएववाच्यानतु
केवलंगोवर्द्धनोद्धरणमात्रमपिकाएव।।एवंसतितास्तारासादिपर्यंतालीलास्ता
सांप्रेमजनिताःस्फुरास्तेषांजातायत्रतद्युक्ताइताइत्यर्थःसंपन्नः।।एतेनयथात
रंगाःसमुद्रएवोत्तिष्ठंतिबहिर्निर्गत्यसर्वत्रार्द्रीकृत्वापुनःसमुद्रएवतिष्ठंति।।त
थाचार्याणांलीलाप्रेमस्फुरसंजातत्वकथनेनतद्रसस्फुरास्तरंगाःकथनद्वारा कृत्स्नः
बहिर्निःसृत्यस्वकीयानार्द्रीकृत्यपुनस्तत्रैवतिष्ठंतीतिसूच्यते।।तेनाचार्याणां ५६

लीलासमुद्रत्वं निरूपितं भवति। यथा समुद्रतरंगयोरेकरूपता तथैव तत्स्वरूप
तद्भक्तरसभावयोरपीति सूचितं।। तेनागाधत्वं पूर्णत्वं सर्वेद्धिजलत्वं तिष्ठतीत्यु
क्तं।। एवं सति न कदापि रसन्यूनता। तत्रैव स्थित्वा एतद्रसानुभवो भवति नान्यत्र
त्यत एवोद्धायोपीति सर्वमवदातं।। किंच। एवं लीलामृतरसार्द्रीकरणेनाश्रा
चार्यैः स्वीयानां केवलं स्वीयताराज्याभिषेक एव कृत इति निगूढाशयोपि ज्ञापि
त इति भावः। नन्वेवं केवलं स्वीयत्वराज्यमेव भक्तानां संपादितवंत इति कथं ज्ञा
यते त्वत्रसाधारणज्ञापकाभावात्तत्राह।। यज्ञभोक्ता यज्ञकर्ता चतुर्वर्गविशा
रदः।। सत्यप्रतिज्ञस्त्रिगुणातीतो नयविशारदः।। ३०।। यज्ञस्य भोक्तेति। यथा
भगवान्स्वीयानां केवलं स्वीयत्वसंपादनार्थमेवेंद्रयागभंगं कृत्वाभोजय।

गोरवितेश्रीगोस्वामीतिसाक्षात्स्वयमेवसुकृतवान्॥तथाचार्याणांतदात्मरूपत्वेनयज्ञभो
क्तृत्वकथनात्स्वीयानामर्पितत्वसंपादनार्थंतत्समर्पितपदार्थानांभोगंस्वयंसाक्षादे

वकरोतीतिज्ञाप्यतइतितत्वमर्पितेयांसंपाद्यतइतिभावः॥ननुजीवसमर्पितानांभोगं
कथंकुर्वंतितत्राहुः॥यज्ञकर्ता॥यथासर्वंत्याजयित्वातेषांकेवलस्वत्वसंपादनाय
स्वयमेवश्रीलयागकर्तास्वयमेवभोक्ता॥जातस्तत्राचार्याणांतदात्मरूपत्वेनश्री
नंदादिगृहेंद्रयागनिवृत्तिपूर्वकंश्रीलयागकरणार्थंभगवत्कृतयावाकृतद्
पत्वात्स्यागकर्त्रेतिनामकथनात्भक्तानांकेवलस्वीयत्वसंपादनायसर्वंत्याजयि
त्वाफलरूपसेवाकरणोपदेशोतत्रतत्स्वीयसंपादितपदार्थानांसमर्पणाद्रका हृत्स्थः
रोपिस्वयमेवोपदिष्टस्तेनैवतत्कर्तृत्वमत.स्वकृतत्वादेवसाक्षात्स्वयंभोक्तापि

भवति॥ तदुक्तं॥ अज्ञातज्ञापिकेत्या इति तदुक्तनिजकृत इति॥ एतेन साधनफल
योरप्यैक्यं ज्ञापितं॥ एवं स्वीयानां सर्वप्रकारेण स्वीयत्वं संपाद्य पश्चाल्लीलाऽन्तर
स्थयुक्तप्रकारकस्वांगीकरणेन तद्राज्याभिषेक एव कृत इति भावः॥ एतत्सर्वं श्री
मदग्निकुमारेष्वेव प्रकटितं इति स्वानुभवादेवोक्त इति ज्ञायते॥ ननु सर्वात्मना स्वी
यत्वसंपादनेन सर्वत्यागस्य कृतत्वेन चतुर्वर्गसाधकधर्माणामपि त्यागेन तदुक्तफ
लं न भविष्यतीति चेत्तत्राहुः॥ चतुर्वर्गविशारद इति॥ पुष्टिमार्गीयाणां मर्यादा
मार्गीयचतुर्वर्गस्य फललाभावात् पुष्टिमार्गीयचतुर्वर्गदाने विशारदः अतिको
विदः समर्थ इत्यर्थः॥ पुष्टिमार्गीयचतुर्वर्गस्तु पुष्टिमार्गे हरिदास्यं धर्मार्थौ हरि
रेव हि॥ कामो हरेर्दिदृक्षैव मोक्षः कृष्णस्य चेद्ध्रुवमिति॥ एतद्दानं तु केवलस्वीय

सर्वो०टी० तेनैव भगवतिनान्यथेति तत्संपाद्यैकं फलं दृढत्वमिति भावः । ननु कदाचिन्न दृष्टास्तत्रा
हः । सत्यप्रतिज्ञः । य एवं प्रपन्नास्तेषामेतत्फलदाने सत्या प्रतिज्ञा यस्य ननु कदा
४८ प्यसत्या एतेनावश्यं फलदातृत्वमेवेति सूचितं ॥ यथा व्रजवासिनां केवलस्नीयत्वे संपा
द्य पुष्टिचतुर्वर्गदानेन सत्यप्रतिज्ञत्वं भगवतस्तथैव तेषामपि तद्रूपत्वेन स्वीयान्
प्रति तद्दानार्थं सत्यप्रतिज्ञत्वमेवेति भावः । नन्वेवं प्रतिज्ञा सत्यैवेति कथं ज्ञायते तत
त्राह । त्रिगुणातीत इति ॥ प्राकृतगुणत्रयातीतः । अलौकिकगुणपूर्णः अलौ
किकं सर्वं सत्यमेवेति युक्तं सत्यप्रतिज्ञ इति ॥ ननु गुणातीतं कथं ज्ञायते तत्राह
। नयविशारदः । नये त्रिगुणातीतो लौकिके मार्गे विशारदः । विशिष्टा शारदा स कृष्णः
रस्वती यस्य ॥ एतेन या वाणी मुखान्निःसरति सा स्वमार्गीयनयकथनरूपा अ ४८

लौकिकानंदरूपेचनिःसरतिइतिगुणातीतत्वमेवज्ञापितं।।ननुनयकथनेकोद्दे
तुस्तत्राहुः।।स्वकीर्त्तिवर्द्धनस्तत्वसूत्रभाष्यप्रदर्शकः।।मायावादाख्यतूलाग्नि
र्ब्रह्मवादनिरूपकः।।७१।।अयंभावः।नयस्तुउन्मार्गगमनप्रतिबंधकः।तेनस्वीया
नांस्वमार्गीयनयोपदेशेनउन्मार्गगमनाभावात्फलसंमुखमार्गप्रापणेन
चशीघ्रंफलंभवत्यतःस्वकीर्त्तिरपितत्रवर्द्धतइतित्रिजगतिस्वमाहात्म्यस्थाप
नार्थमेतत्करणमुक्तंस्वकीर्त्तिवर्द्धनइति।।ननुस्वमार्गीयनयस्तुसत्यप्रमाण
संमतंयदिनभवेत्तदाकीर्त्तिःकथंनविष्पतितत्राहुः।तत्वेति।।तत्वसूत्राणि
तत्वरूपाणिसूत्राणिव्यासकृतानितेषांभाष्यप्रदर्शकः।एतेनस्वोक्तनये
व्याससूत्राणिप्रमाणमित्युक्तं।।ननुव्याससूत्राणांभाष्यंशंकराचार्यादि

सर्वो॰टी॰ भिः कृतमेवमेवबह्निरपिपुनः कृतंतत्कोविशेषस्तत्राहुः ॥ मायावादखंडनेति ॥ आख्या
पदेनमायावादइतिनाममात्रस्यापिनस्मकः ॥ तैर्मायावादएवनिरूपितः ॥ एभिः सद्रू
धर्यं पितइतिअयमेवविशेषः ॥ ननुतंविद्रूपस्वयंकिंस्थापितंतत्राहुः ॥ ब्रह्मवादनि
। रूपकः ॥ एवंभिन्नसेवेतिसर्वस्यापिसत्यत्वंस्थापितं ॥ ननुसर्वस्यब्रह्मात्मत्वनिरूपणे
पिफलंकीदृशंनिरूपितंतत्राहुः ॥ अप्राकृताखिलाकल्पभूषितःसदनस्मि
तः ॥ त्रिलोकीभूषणंभूमिभाग्यंसहजसुंदरः ॥ ३४ ॥ अप्राकृताः अलौकिका
अखिलाः आकल्पाः सकलशृंगाररचितातिरमणीयवेषाः भगवतःस्वरूपरूपा
स्तैर्भूषितः ॥ अयंभावः ॥ तत्त्वसूत्रभाष्यस्यचतुर्थाध्यायस्यमार्गीयफलस्यसाक्षा कृष्णः
द्भगवत्स्वरूपसंबंधस्यनिरूपणात्तत्रतत्तल्लीलारसनिर्गणेयेयेभावास्तथापिते धर्यं

तत्तद्भावानां भूषणभूषणांगस्यापि व्यरोचताधिकमित्युक्तत्वात्परमसुखसुमारू

पभगवद्रूपत्वेन तत्रापि यादृशस्य भविलक्षणभावास्त्वनेकविधास्तादृशस्य विलक्ष

णसुखसुमारूपत्वात् भगवतोप्यनेकवेषत्वेन चश्राचार्याणां तत्तद्भावरूपत्वेन त

न्निरूपणेन च तदात्मकतायां तत्तद्भावरूपभगवत्स्वरूपस्य तत्परमसुखसुमोह्या

पिन चश्राचार्यस्वरूपमपि सकलशृंगाररमणीयः रसोद्दीपकः परममाधुर्यसी

मा यो नवीनवेषस्तेन भूषितं भवतीति तादृशस्वरूपस्यैव चश्रनुभूतत्वात् स्वानु

भिरुक्तं चश्रप्याकृतेति॥ ननु भवद्भिरनुभूतमित्युक्तमन्यैकथं ज्ञायते तत्राहुः।

सहजस्मितः। सहजस्याभाविकतत्तद्भावेन सहजातं चईषत्स्मितं यस्य तत्तद्भ

सानुभवित्वात् तत्तद्भसभरजनितानंदरूपेणात्वादृशापसहजायतविलोच

सर्वो०टी० नेषुकृत्रयेस्वुसर्वद्वाद्वात्मामृतंनिष्युतेवतेनस्वीयांतरंगानांज्ञातं भवतीतिभावः॥य
वंमतिर्यरोवताधिकमित्युक्तविशिष्टरूपेणनाद्रूप भगवद्भावात्मकंभूषणभूषित
५० इत्युक्तं॥किंच॥केवलंस्वयमेवनभूषितः किंत्वन्येषामपि भूषणरूपो भवतीति
भावः॥त्रिलोकीभूषणं॥त्रयाणांलोकानांसमाहारः अत्रत्रिलोकपदेनभग
वान्भक्ताः श्रीमदाचार्यउच्यंते॥यतस्त्रिविधवपरस्परमालोकः ज्ञानंवारसात्म
कतयेतिभावः॥ताहृशीलीलामयेयत्तत्रयाणामेवालोचनानांस्मांभूषणं॥अ
त्रायंभावः॥भगवतादिभक्तानांस्वानंददानार्थंतिधारास्वयंतनस्मभोगार्थंता
दृशोद्बुद्धरसात्मकंस्वस्वरूपंप्रकटीकृतंलीलायांतुतत्ररूपेणरसभरवच्चेनभि कृष्णः
याणांमानादिजनिताः तत्तद्भावविशेषाउत्पद्यंतेतस्ताताहृशोद्बुद्धरसात्मक ५०

कृत्वेन क्षणमात्रमपितदंतरायासहिष्णोः प्रभोः तदैव पूर्वोक्ततत्तद्भावरूपत्वे
नलीलाधिष्ठितत्वात्तत्प्रकारेण तत्संयोजनसमर्थानाचार्यान्मूर्त्तिरिव तत्करणा
नंदात्तत्संबंधजनितानंदभरोद्धापनेन नवीनाकाचनत्रयपूर्वर्ज्ञामालंकृतिर्भव
तिप्रभोः स्वाचार्यत्वे तेवेति आचार्याणामेव भगवद्रूपत्वं संपन्नमिति भावः।
तथैव तादृग्भक्तानामपि तादृग्रसात्मकप्रियमिलनेनांतःस्थमीहितेन तदंग
संगानंदरसजनितानवैवश्रमाभासो नाप्यलंकृतिसंपत्तिर्भवति साप्यतत्स्व
पेवेति आचार्याणां भक्तरूपत्वमपिसंपन्नं॥ किंच॥ मिलनानंतरं उभयोः स्वा
हयस्वनेरान्मीलनप्रतिरूपणनवनवानंदानुभवकरणं तस्याचार्य॥ इत्यंते
नमन्यमानयोः आचार्यैस्तत्समोपकारकरणसमर्थत्वेनपरमप्रेमभरे

सर्वो०टी० एतत्समसंबंधयोर्नेत्रादिभूषणमिति ध्वमास्यद्वंद्वयस्वनादिलालनविलासेनाभु
भयोर्भूषणं तथैवाचार्याणामुभयोस्तादृशलीलारसानुभवेन स्वकृतप्रभुभक
५२ ताजनितानंदभरेणान्वितत्तल्लीलारससंवलिततत्स्वरूपद्वयमेव बाह्यान्तरस्फू
र्त्तिकेवलतद्दात्मकताजनितनवीनालौकिकसुखमयापूर्वविलक्षणत्वस्या
पि भूषणं ॥ एवं त्रिलोकाः भगवंतो भक्ता नांमस्यपि भूषणमित्युक्तमिदमिति भावः
॥ यथा भूषणेन नवाङ्गशोभा भवति तथा तद्रसानुभवेन परमशोभा भवतीत्युक्तं
त्रिलोकीभूषणमिति ॥ यद्वा ॥ त्रिलोकीपदेन तत्तत्कृष्णविलक्षणभावनं तासी
यास्तेषां तत्तद्भाववत्त्वेनन च प्रियसंगजनितपरमशोभाकरणत्वेन स्वयमेव भू कृष्णः
षणं भवतीति स्वानुभव एवोक्तं ॥ किंच ॥ न केवलं तेषामेव भूषणं किंतु तद्भूष ५२

रूपत्वेन स्वभावमपि मत्तो नान्यं भवतीति तत्राह ॥ स्वमि नान्यं ॥ तदाधारस्वतायास्वम
नान्यस्वरूपमेव ॥ अयं भावः ॥ भक्तानां लीलोपयोगिदेहत्वान्मिलाचार्यचरणसरो
जसंबंधिरजसैव भवतीत्याचार्यस्थितपात्मचरणारविंदमध्याद्विमिरधुनामक्ज
सामक्तानां लीलोपयोगिदेहो न विष्यति ॥ तदा मममापितद्वीलासंबंधो न विष्य
तीति तत्स्थितिं मन्नान्यत्वेनैव मत्कृतद्वत्युक्तं स्वमि नान्यं ॥ ननु देहस्य स्वयमकृता
त्वा नाकस्मात् देहान्तिकत्वं देहा न तिष्ठेत तत्राह ॥ सहजसुंदरः ॥ तादृशं सौंदर्यं सहज
मेव न तु कदाचिदागंतुकं ॥ किंच ॥ सहजपदेनागंतुकमपि सौंदर्यं यज्ञात्ततत्तथै
वसर्वदा तिष्ठति न तु कदापि गच्छतीति सूचितं ॥ ननु पूर्वमुक्तं भक्तानां लीलोपयो
गिदेहत्वाद्भागवताचार्यचरणसंबंधिरजसा भवतीति कथं ज्ञायते तत्राह ॥ अत्र

वो॰टी॰ यभक्तसंप्रार्थ्यचरणाब्जरजोधनः॥इत्यानंदनिधिःप्रोक्तंनाम्नामष्टोत्तरंशतं॥श्री
मद्भेदायभक्तैःसम्यक्सर्वविहायप्रार्थ्यमिदमेवेतिसंप्रार्थ्यचरणाब्जरजोरूपमे
५२ वधनंयस्येत्यतस्तज्ज्ञानमपिनभवति॥किंच॥श्रीहरस्वरूपरजःप्रार्थनेनश्रीआचा
र्यदत्ततादृशरजोलाभेनतादृशासंभवेनतादृशीलीलासंबंधिपरमानंदानु
भवादाचार्याणांत्रिलोकीभूषणत्वंमेभगवद्रूपत्वमपिसंपन्नमेवेतिसर्व
मवदातं॥एवमनेकप्रकारेणाष्टोत्तरशतनामभिरानंदनिधिरूपत्वंनिरूप्योप
संहरति॥इत्यानंदनिधिरिति॥एवंप्रकारेणस्वरूपतःसाधनतःफलतःश्चानं
दनिधेस्तत्समुद्भवाष्टोत्तरंनाम्नांशतंमयाप्रकर्षेणोक्तं॥इत्या॥नंदनिधिरित्यु हल:
क्तत्वादेतानिनामानिप्रत्येकंआनंदनिधिरूपाण्येवेतिज्ञापितं॥यथासमुद्भूत ५२

रंगयोर्नभेदस्तथात्रापि॥यथावानिधौकानिचिद्रत्नानिबहिर्निष्कास्यपदद्वयंतेस्

स्मिन्नलंक्रियंतेनैतावतातेषांभिन्नत्वंभवतिकिंतुतानिनिधिरूपाण्येव॥तथा

त्रापिनाम्नांप्रयुक्तेनकथ्यनेपिनतद्भिन्नत्वमितिभावः॥निधिपदेननिधीयंत्रेव

युक्तोभवेतितत्त्वकिंचित्तस्माभातितथाचोप्युक्तंयथाकथमपियुक्तोब्रह्मानंदमेव

प्राप्नोतीतिभावः॥अत्रोक्तोप्रकर्षकथनस्यायंभावः॥अत्रब्रह्मानंदसमुद्रलोकाः

यथासमुद्रस्यतरंगाअनंतास्तथानामान्यप्यनंतानि॥भरत्वतिगोप्यानिपरमर

र्येणरसपरवशालोकपेणिकानिनतुप्रका

न्येषां॥अन्यानियथास्थितानितानिनिरुक्तानी

मपियथास्थितामेवप्राकट्यंनतुकल्पितला

रंगयोर्नभेदस्तथात्रापि॥ यथावानिधौकानिविड्वलानिवह्निर्निष्काश्यपदद्रूपं तेस

स्मिन्नत्वं क्रियंते नैतावता तेषां भिन्नत्वं भवति किंतु तानि निधिरूपाण्येव॥ तथा

त्रापि नाम्नां प्रथक्केन कथ्यनेपि न तद्भिन्नत्वमिति भावः॥ निधिपदेन निधौ यत्रैव

युक्तो भव[…]त[…]व किंचित्प्राप्नोति तथा चाप्येषु यथाकथमपि युक्तो ह्यानंदमेव

प्राप्नोतीति भावः॥ अत्रोक्तो प्रकर्षकथनस्यायं भावः॥ अत्र कश्चानंदसमुद्रलोका

यथासमुद्र[…] तरंगा अनंतास्तथा नामान्यप्यनंतानि भवंति गोप्यानि परमर

…र्येणा रसपरवशा लोकषेण्णाकानि नतु प्रका

…नि येषां॥ अन्यानि यथास्थितानि तानि नोक्तानि

…मपि यथास्थितामेव प्राकट्यं नतु कल्पितत्वा

स्तवो० टी० कथं [illegible] मिप्यपि ज्ञापितं ।। तेषामनुभवोपि मस्येवेत्यपि सूचितं ।। एवं स्तोत्रं निरूप्य
[illegible] माह ।। अक्रूरविशुद्धबुद्धिर्यः पठत्यनुदिनं जनः ।। स तदेकमना:
५३ सिद्धिमुक्ताः प्राप्नोत्यसंशयः ।। ३७ ।। अक्रूरयाविशेषेण शुद्धबुद्धिर्यथाक्रूरयाशु
द्धोऽयमेव [illegible] पाठः । यद्वा नयाहंष्टांनामोक्तं तन्नताहंशरूपत्वेनैव सर्वात्मनास्फु
र्तिर्निर्विवादि[illegible] ।। एवं पूर्वमक्रूरविशुद्धबुद्धिर्नवित्यक्रूरात्तदेकमनास्तत्तन्नामनिरूपि
तलीलाविशिष्टस्वरूप एवमनोयस्य एताहशः सन्पठतितदपपनुदिनं निरंतरं
तदा उक्तांरूपलाधरैस्तुक्तां सिद्धिं प्राप्नोति सर्वथात्र न संदेहः ।। अत्रापसंशायपद
स्यायं भावः ।। आचार्याणां स्फुरत्कृष्णप्रयस्वरूपत्वेन तत्तल्लीलाविशिष्टस्वरू कृष्ण:
पस्यानुभवात्तदाशक्तानामितिरूपलाधरा स्मृतास्ताहसिद्धिर्भवेदेव भ्रमरकीटन्या ५३